

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

Мастер рад
Британски културни утицаји у Србији и
Југославији између два рата (прилог
истраживању)

Ментор:

Проф. др Мира Радојевић

Студент:

Оливер Клајн: IS 19 40

Београд, септембар 2021.

Садржај:

Предговор.....	4
Увод.....	7
Рана фаза продора британске културе.....	22
Почеци англистике у Југославији	24
Англофилска удружења, британске организације и пратећа штампа	26
Британске хуманитарне и верске организације као и међународне асоцијације са британским печатом	34
Изложбе у Лондону и Београду	36
Узајамни утицаји кроз сликарство, музику, позориште, књижевност и филм	39
Радио, забава и мода	45
Школство и образовање.....	47
Научна и књижевна сарадња	61
Југословенски научници у Великој Британији.....	66
Верска сарадња и везе	69
Закључак	72
Извори и литература	75

Предговор

Културним односима међу државама у прошлости се обично посвећује мање пажње у историјским радовима у односу на политичку, правну, економску и друштвену историју. Отуда је интересантно да се сагледа област која није у толикој мери заснована на фактографији већ нешто више почива на мање опипљивим категоријама као што су образовање и интелектуална интеракција. Чини се да су везе између Уједињеног Краљевства и међуратне Југославије, а у оквиру ње превасходно Србије као њеног водећег и најутицајнијег саставног дела некако у запећку у односу на традиционалне партнерске и блиске односе са Француском, који су нарочито оснажени у Првом светском рату. Отуда је изазов у једној у скоријој прошлости прилично франкофилској средини доћи до сазнања о држању једне земље и велике силе за коју се обично сматра да није склона како Србима тако и њиховим државном творевинама.

У оквиру овог рада је прилично обиман увод о политичким и економским односима двеју држава који се никако не могу одвојити од претњи Мусолинијиве Италије и тежњи Француске да одржи поредак створен у Версају, а самим тим и да Југославију третира као сопственог штићеника. Након тога следи главни сегмент који кроз комбинацију архивских истраживања и постојеће литературе, која ја доступна, треба да осветли у већој мери интелектуалну и културну сарадњу двеју држава али и утицај тих веза на њихово становништво. Материја се излаже по тематском принципу, пратећи одређени хронолошки редослед у оквиру сваке од тема са ретким, али потребним дигресијама изван самог временског и тематског оквира. Тежња рада је да се обради што више области и видова науке, уметности и педагогије у којима је долазило до сарадње две државе.

Што се тиче коришћене литературе она је по својој природи прилично разнолика. Дело Богдана Кризмана *Вањска политика југославенске државе од 1918. до 1941. године* на врло минуциозан начин пружа шири контекст односа Југославије и великих сила. Притом је видљива улога Велике Британије у оквиру глобалних релација. На другој страни, књига Дуње Херцигоње *Велика Британија и спољнополитички положај Југославије 1929-1933: Британска политика према југословенско-италијанским сукобима у време светске привредне кризе* међуратну ситуацију у Европи сагледава уз угла трилатерлних односа, али не испушта из вида и Француску као такође битан фактор на међународној позорници. Уз то, значајна пажња

посвећена је економији, односно неуспелом зајму банкарске групације коју су предводила браћа Ротшилд. Треће коришћено дело Милана Стојадиновића *Ни рат ни пакт, Југославија* између два рата пружа личну перспективу на збивања једног неспорно веома образованог човека који је притом учесник многих значајних догађаја и процеса. Уз све резерве према субјективности, какву са собом носе мемоари као књижевни жанр, као и политичке интересе самог аутора који је врло контроверзна личност све до данашњих дана чињеница је да је овде реч не само о човеку који је провео доста времена у Уједињеном Краљевству, био службеник њихове банке у Београду и дописник британских листова већ и о личности чију је судбину директно одредила политика власти у Лондону. Књига Јакоба Хоптнера *Југославија у кризи 1934-1941* представља детаљан и целовит преглед бурних година уочи Другог светског рата. Кроз ова дела су сагледани политички односи. Правна страна ове тематике бар донекле је третирана кроз научни рад чији је приређивач Момир Стојковић *Балкански уговорни односи 1876-1996. Двострани и вишестрани међународни уговори и други дипломатски акти о државним границама, политичкој и војној сарадњи, верским и етничким мањинама, II*.

За централну тему односно културне односе коришћена је књига Ранке Гашић *Београд у ходу ка Европи, културни утицаји Британије и Немачке на београдску елиту 1918-1941*. Овде је на исцрпан начин, који обилује подацима, приказан међуратни културни живот Београда и преламање утицаја двају моћних германских држава на овим просторима. Од велике помоћи у осветљавању ове теме је било дело *British-Serbian relations from 18th century to the 21st centuries*. Приређивач је Слободан Марковић. Иако се бави односима у глобалу, свакако има интересантних детаља који се тичу културе. Живко Аврамовски је приређивач књиге *Британци о Краљевини Југославији, годишњи извештаји британског посланства у Београду*. Овде је у питању тротомно дело са енормним обиљем материјала у коме се може пронаћи доста података и информација везаних за тему рада. Српски биографски речник, као велики пројекат Матице српске од кога је досад изашло седам томова, садржи драгоцено обиље информација који се тичу животописа истакнутих људи са ових простора. Љубинка Трговчевић обрађује живот истакнутих српских учењака у бурним ратним и раним поратним годинама у свом делу *Научници Србије и стварање југословенске државе 1914-1920*. Може се уочити прожимање британске културе и начина живота у биографијама појединих српских

интелектуалаца. Књига Радмиле Радић *Војислав Јанић (1890-1944) свештеник и политичар поглед кроз аналитички прозор* излаже кроз живот истакнутог свештеног лица процес које је довео до зближавања српске и енглеске цркве.

На интернету су такође пронађени одређени садржаји. Такав је случај са извештајима из листова *Време* и *Политика*. За биографију Иринеја Ђорђевића су нађени подаци са сајту далматинске епархије. Постоји сајт посвећен Кости Манојловићу на којем је биографија на енглеском језику, што је употребљено у овом раду. Такође, текст о посети Бернарда Шоа Југославији је из стручног часописа *The journal of Bernard Shaw studies*. Плес Палеглајд је описан на британском сајту библиотека плеса. Биографија композиторке Џули Чатертон је дата на сајту www.dcmmedals.co.uk,

Неретко је култура посматрана као врло мали део укупних односа Велике Британије и Југославије. Отуда је неопходно проналазити и уочавати, како у архивској грађи тако и у већини научних дела која су коришћена, оне фрагменте који се баве науком, образовањем или културом. Најпосле је неопходно све то објединити у једну целину како би се добила шира слика. Установа у којој је обављено истраживање је Архив Југославије у коме тренутно постоје бројна ограничења због ситуације са пандемијом.

Увод

У настојању да се расветли и проучи узајамно деловање двају неравноправних нација ваља поћи од општих, политичких односа како би се етапно стигло до циља. Дубина и интензитет британских утицаја на овим просторима најбоље се могу сагледати кроз дедуктивни метод закључивања. Културне везе представљају важан сегмент у оквиру целине комплексних односа острвске силе и младе краљевине настале по окончању Великог рата. Политика Уједињеног Краљевства, када је реч о односу према Аустроугарској, крајем Првог светског рата није се много разликовала од осталих савезничких велесила. То потврђује говор председника њихове владе Дејвида Лојда Џорџа из јануара 1918. године.¹ Тежило се очувању црно-жуте монархије уз могуће значајно умањење њене територије и наметање другачијег уређења. Стварање државе јужних Словена није било део планова нити визије будућности за најснажније државе победнице у рату, укључујући и Велику Британију. У таквим околностима, долази до споразума италијанског премијера Виторија Емануелеа Орланда са Антом Трумбићем, који је био председник Југословенског одбора.² Овај документ је потписан у Риму априла 1918. године. Британске дипломате су биле уверене да су територијални спорови око јадранског басена превазиђени. Упркос томе, Италијани ће убрзо раскинути споразум, а објашњење за ово дипломате у Лондону нашле су у снажном антагонизму Италијана према Хрватима.

Велика Британија је заједно са Француском тежила усвајању средњег решења између мегаломанских захтева Италије, који су полазили не само од тајног Лондонског уговора из априла 1915. године него су подразумевали и италијанско уверење да им припада Ријека с једне стране и права на самопредељење које је упориште имало у Четрнаест тачака, што је било саопштење америчког председника Вудроа Вилсона. Званичан назив овог спора био је Јадранско питање. Париска мировна конференција започела је у јануару 1919. године. За Британце било је интересантно само “ријечко питање” као полигон да се покаже принципелност америчким савезницима. Стога је Лојд Џорџ први покренуо питање Ријеке коју је требало ставити под патронат Друштва народа.³ Иначе Држава Срба, Хрвата и Словенаца и

¹В. Krizman, *Vanjska politika Jugoslavenske države 1918-1941 Diplomatsko-historijski pregled*, Zagreb 1975, 5.

²D. Hercigonja, *Velika Britanija i spoljnopolitički položaj Jugoslavije 1929-1933: Britanska politika prema jugoslovensko-italijanskim sukobima u vreme svetske privredne krize*, Beograd 1987, 19.

³D. Hercigonja, *Isto*, 22.

Уједињено Краљевство били су оснивачи Друштва народа. Такође имали су значајан удео у укупним трошковима произашлим из деловања ове интернационалне асоцијације држава. У првом случају је било 35 јединица а у другом 90.⁴ Крајем априла исте године, на састанку „крњег“ Већа четворице у оштром виду поставило се питање признања Краљевине СХС. Лојд Џорџ је предложио да се предају пуномоћја Србије. Схвативши ипак да је признање неизбежно, одлучено је на бази сугестије премијера Велике Британије да се у случају одсуства Италијана приликом преговора са Немачком призна новостворена држава јужних Словена. То ће, поред Британаца, учинити и Французи, док су Сједињене Државе испуниле тај формални чин још почетком фебруара. Након што су размењена пуномоћја на састанку са немачким представницима у Трианону 1. маја настао је нацрт мировног уговора са Немачком, који је укључивао и Краљевину СХС. Уједињено Краљевство признало је 1. јуна нову балканску државу.

У оквиру споразума са Аустријом у Сен Жермен-ан-леу састављен је уговор о правима мањина између Савезничких и удружених сила и будуће Југославије септембра месеца 1919. године. Са британске стране међу потписницима су били Атрур Балфур као министар спољних послова, и истакнути дипломата Алфред Милнер.⁵ Дипломата ове државе биће гарант и осталих споразума као што је онај са Бугарском у граду Неи-сир-Сен. Један од привидних успеха дипломатије те државе предстаљала је чињеница да је, што се тиче плесбисцита у Целовечкој котлини, што је подручје данашњег Клагенфурта, добијена подршка Дејвида Лојда Џорџа и француског председника владе Жоржа Клеменсоа да се област у коме ће се обавити референдум подели на два дела.⁶ У својству шефа британске делегације Лојд Џорџ је предложио стварање експертске комисије која ће се бавити југословенско-румунским споровима. У ово тело требало је да уђу по два представника све четири водеће силе. Почетком 1920. године, доћи ће до Трумбићевог сусрета са Лојдом Џорџом. Југословенској страни је стари велшки политичар понудио Скадар у замену за Ријеку, која је по његовом

⁴ *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996. Dvostrani i višestрани међународни уговори и дурги дипломатски акти о државним границама, политичкој и војној сарадњи, верским и политичким мањинама, II*, пр. М. Стојковић, Београд 1998, 13.

⁵ Исто, 40.

⁶ В. Кризман, *Navedeno delo*, 16.

мишљењу требало да припадне Италији. У сагласју са Французима, Британци су наметнули осам тачака. То је била једна врста ултиматума везана за Ријеку, Задар и поједина острва, на који је југословенска делегација умешно избегла да одговори. Што се тиче Ријеке издат је меморандум Париске мировне конференције у децембру који признаје стварање Слободне ријечке државе. Одлука о њеном будућем статусу поверена је Друштву народа. Видиљива је склоност савезника на уступке италијанској страни. Књижевник и војсковођа Габриеле Данунцио прогласиће Италијанску управу за Кварнер на том подручју. Формирао је прву владу са седам такозваних ректора који су заправо пандан министрима. Данунцио је објавио и устав своје творевине.

Притисак на југословенске изасланике ће се додатно интензивирати у новембру 1920. године. Тада ће британски премијер, узимајући у обзир мишљење свог секретара за спољне послове Џорџа Керзона, упутити одређен вид ултиматума. Стављено је до знања властима у Београду да ће Лондонски уговор бити примењен у потпуности ако преговори не буду успешно окончани. Пресија коју су вршили Британци и Французи резултираће преговорима у ђеновској општини Рапало, до којих је дошло између 8. и 12. новембра. Југословенски преговорачи, Веснић и Трумбић, након почетног отпора, морали су да се одрекну висоравни Снежник, док су италијанској страни, поред ранијих територијалних добитака, припали и Задар, Лошињ, Црес, Ластово и Палагружа. За Ријеку је Рапалски уговор предвиђао статус слободног града. Џорџ Керзон и његово министарство упутили су овим поводом срдчане честитке у Рим, мада је то представљало дипломатску формалност у ишчекивању да скупштина Краљевине СХС ратификује уговор.⁷ Овај уговор је био праћен и антихабсбуршком конвенцијом у циљу спречавања повратка Хабсбуршке династије на трон.

Против рестаурације Хабсбурга и агресивне мађарске политике биће потписано пет одбрамбених уговора из којих ће проистећи савез Мала антанта.⁸ Британски коментатори назвали су 1921. годину бурном и олујном. Иако је Рапалски уговор био изразито неповољан за Краљевину СХС, Бенито Мусолини и италијански националисти су се њему огорчено супротстављали чврсто верујући да могу да постигну још повољније решење за своју земљу. Убрзо се показало да је британски оптимизам

⁷D. Hercigonja, Navedeno delo, ,24.

⁸J. Ноптнер, *Jugoslavija u krizi 1934-1941*, Rijeka 1972, 6.

неутемељен. Већ априла 1922. године долази до нових преговора у Рапалу. Пошто је процес приближавања двају земаља запао у ћорсокак, оне су се обратиле Лојду Џорџу, који је у то време био на економској и финансијској конференцији у Ђенови. Британци су затим уложили напор да се додатно разраде и учврсте одредбе из Рапала. То ће резултирати Сантамаргеритским конвенцијама, које су склопљене 23. октобра 1922.⁹ Њима је, поред осталог, предвиђено повлачење италијанских трупа и оснивање паритетне комисије састављене од чланова из обе земље са задатком да у дело спроведе Рапалски уговор. Конвенцијама је био обухваћен и низ питања која се тичу функционисања ријечке државе. Такође су третирале и одређене пограничне проблеме у Задру и, што је посебно значајно, бавиле су се коначним повлачењем Италије из Сушака и делова Далмације. Међутим, 30. октобра 1922. свега недељу дана након потписивања Сантамаргеритских конвенција влада Луиђија Факте ће изгубити поверење и отпочеће ера фашизма тако што ће власт преузети Бенито Мусолини.

Британцима је одмах било јасно какав однос фашистички лидер има према недавно склопљеним споразумима. У раним данима своје владавине Мусолини је формално пружао подршку тако да је чак предложио у својству премијера парламенту да прихвати и ратификује Рапалски уговор и Сантамаргеритске конвенције.¹⁰ Наредне године у фебруару отпочеће рад паритетна комисија. Италијани су на све начине опструирали њено деловање са предлозима као што је онај да се оснује заједнички конзорцијум у који би чинили овлашћени делегати из Италије, Ријечке државе и Краљевине СХС а чија би надлежност обухватала неколико мањих места око Ријеке. У међувремену је дошло до регистрације Рапалског уговора. Иако је фашистички режим отезао преговоре и почетне године своје власти тежио да се учврсти, у октобру и новембру долази до директних преговора Рима и Београда. То је резултирало споразумом којим се укида Слободна Држава Ријека и припаја Италији. За узврат, Југословени ће добити одређене територијалне и економске, као и уступке југословенској мањини у Ријеци. Потајно је склопљен договор о политичком споразуму који је уживао свесрдну подршку краља Александра.

⁹D. Hercigonja, Navedeno delo, 24.

¹⁰B. Krizman, Navedeno delo, 39.

Убиство генерала Телинија и упад италијанских трупа на Крф послужиће Мусолинију да стави Британце и Французе пред свршен чин, како би они дозволили анексију Ријеке. За Уједињено Краљевство Крф је био знатно битнија лука и Британци су издали ултиматум да се Италијани повуку са Крфа 13. септембра 1923. године, док су Ријеку препустили својој судбини.¹¹ Отуда је потписивање Римског пакта 24. јануара 1924. године наишло на одобравање Лондона, чије је гледиште било да није постојала одговарајућа алтернатива таквом исходу. То је заправо била серија уговора чији су потписници били Бенито Мусолини на једној, а Никола Пашић и Момчило Нинчић на другој страни. Односили су се на пријатељство међу државама и коначан статус Ријеке, али и на низ економских, верских и питања права хрватске и словеначке мањине. Пактом о пријатељству између Југославије и Италије гарантована је неутралност једне од потписница у случају напада на другу. Такође и евентуална дипломатска помоћ ако су угрожени интереси уговорнице у ситуацији могуће агресије.¹² На то су се надовезале Београдске конвенције које су такође фаворизовале Италију.

Наредне године биће склопљене 32 Нетунске конвенције. Оне су требале да реше низ проблема везаних за саобраћај, православне општине под италијанском влашћу, архиве, новчани промет, здравствену заштиту и правна питања.¹³ Велики део онога што је потписано остало је празно слово на папиру, јер није могло бити спроведено у пракси. Неповерење између учесника у спору није промакло ни британском посланику Кенарду, који је о томе известио своје надређене у Лондону. Велика Британија није имала намеру да спутава Италију у њеној агресивној политици на Балкану. Њен министар спољних послова Остин Чембрлен је сугерисао свом колеги Војиславу Маринковићу да се ратификују Нетунске конвенције пре нових преговора са Италијом. У међувремену, начињен је и споразум у Локарну иза кога су стале Велика Британија, Француска и Италија. Тицао се неповредивости граница Белгије, Француске и Немачке.

Сукоб интереса Италије и Француске био је неизбежан. Уједињено Краљевство је подстицало то непријатељство, настојећи да нико превише не ојача. Приликом сусрета Чембрлена и Мусолинија у Риму разматрано је и питање Балкана. Италијански диктатор је настојао да прикаже Британце као

¹¹D. Hercigonja, Navedeno delo, 26.

¹² *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996*. Navedeno delo.211.

¹³B. Krizman, Navedeno delo, 45.

своје заштитинике, а они нису желели да затежу односе око питања Албаније. Њихова перцепција је била да преговори Југословена са Француском о савезу подстичу италијански антагонизам према Краљевини СХС и експанзионистичку политику према Албанији. Заправо је Мусолини уценио власти у Београду тактичком понудом да се римски уговор прошири војним клаузулама. Чембрлену је било јасно да ће ратификација Нетунских конвенција бити камен спотицања у време такозване мартовке кризе, кад се појачавају италијанске оптужбе према Београду. Његова влада настојала је да спречи даље интензивирање сукоба, а нарочито да спор не дође пред Друштво народа.

Након низа перипетија, потписан је 11. новембра 1927. године споразум о пријатељству и сарадњи између Југославије и Француске. То су учинили министри спољних послова Аристид Бријан и Војислав Маринковић. Притом је закључен тајни војни споразум, али не и војна конвенција.¹⁴ Влада у Лондону није примила вест о овом споразуму са одобравњем, видећи у том чину тежњу да се осигура граница према Италији.¹⁵ Она је за то време склопила два споразума с Албанијом којом ју је фактички учинила својим протекторатом. Чембрлен је тежио да у други од тих пактова укључи и југословенску страну тако што ће тај правни акт постати тропартитан, али није наишао на разумевање Мусолинија. Увидевши да споразум Француске и Југославије представља велику препреку побољшању односа обе земље са Италијом, Велика Британија је схватила да треба да преузме улогу посредника. Као коначан рок за сређивање односа Југославије и Италије фиксиран је 28. јули 1928. године. Мусолинијева власт је одобрила продужење рока за доношење коначне одлуке о судбини Римског пакта, док су Нетунске конвенције коначно прошле гласање у парламенту 13. августа 1928. године. Упркос томе, фашистичка власт у Риму¹⁶ одбија да продужи уговор о пријатељству са балканским суседом.

Наредне године, на месту британског посланика доћи ће до промене. Уместо Кенарда главни дипломата из те земље у Београду биће Невил Хендерсон. Он ће уочити да италијанска опасност подстиче приближавање иначе врло подељених народа који живе у Краљевини Југославији.¹⁷ Такође, сузбија сепаратистичке тежње. У комуникацији са краљем и министром

¹⁴J. Hoptner, Navedeno delo, 8.

¹⁵D. Hercigonja, Navedeno delo, 33.

¹⁶B. Krizman, Navedeno delo, 51.

¹⁷D. Hercigonja, Navedeno delo, 39.

спољних послова Маринковићем Хендерсон је схватио да постоји велики страх од оружаног сукоба са Италијом. Енглези су регистровали повољне сигнале који су долазили од југословенског посланика у Риму Милана Ракића. У Женеви је дошло до сусрета министара спољних послова Дина Грандија и Маринковића. Гранди је требало да се сретне и са британским колегом Артуром Хендерсоном, али је ипак са Италијанима разговарао Роберт Ванситарт, Хендерсонов заменик.

Осим политичких односа, од великог значаја је економија државе јужних Словена у којој су изузетно битну улогу играле велике силе, а у оквиру тога и Уједињено Краљевство. Имајући у виду да је привреда била у рунираном стању, одобрена су од страних партнера два кредита. Један је био за цивилне потребе, а други за наоружање. Америчка банка Блер је преко своје компаније у Краљевини СХС одобрила 1922. године двократни зајам од сто милиона долара. Француска је на другој страни доделила позамашан војни кредит наредне године. Дугови америчким финансијерима, али и Великој Британији, враћени су током 1926. и 1927. године.

Када је реч о економским односима Београда и Лондона значајну улогу је одиграо Милан Стојадиновић. Он је први пут посетио Енглеску 1913. године ради стручног усавршавања.¹⁸ По окончању Првог светског рата обављаће дужност вицедиректора или савременим речником исказано заменика директора филијале Енглеске трговачке банке у Београду. Стојадиновић је поред многих активности које је обављао био и дописник угледног листа "The Economist", а писао је и за "Manchester Guardian". Имао је интензивне контакте са водећим британским дипломатом при југословенском двору Албаном Јангом. Схвативши да Француска више није у стању да након рата одобрава кредите, Милан Стојадиновић се окреће Лондону као потенцијалном даваоцу односно британским финансијским и политичким круговима. Уз помоћ кнеза Павла успео је да се повеже са браћом Ротшилд и њиховом банком. Најпре се током посете Паризу срео са Ентони Ротшилдом. Британску престоницу ће у својству министра финансија посетити почетком 1926. године. Сусрет са његовим тадашњим колегом Винстоном Черчиллом је донео одлагање обавезе плаћања дугова. У том разговору је наговештена могућност енглеског зајма Југословенима. Потом је уследила посета кући браће Ротшилд. Договорено је да се формира

¹⁸М. Стојадиновић, *Ni rat, ni pakt- Jugoslavija između dva rata*, Buenos Ajres 1963, 50.

конзорцијум у који ће поред Ротшилда ући Беринг брадерс (Barring Brothers) и још једна банка коју одликује искуство давања зајма Грчкој.

Поред Стојадиновића, преговоре са браћом Ротшилд водио је 1928. године и министар финансија Станко Шврљуга. У Лондону је потписан званичан документ по коме су предвиђени услови зајма који је требало да износи педесет милиона фунти.¹⁹ Атентант у скупштини на Стјепана Радића и посланике из његове политичке групације и нестабилност која је потом уследима у земљи негативно ће утицати на зајмове и инвестиције из иностранства. Отуда Британци у прво време нису предузимали конкретнију акцију у циљу реализације зајма. Након увођења шестојануарске диктатуре и постизања одређене стабилности уз подстицај гувернера Енглеске банке Монтагју Нормана у Београд долази Портерс као овлашћени представник браће Ротшилд. Конзорцијум банака је имао међународни карактер, али са британском доминацијом. Стекавши увид у финансије краљевине СХС, Портерс је уочио да у званичној статистици није регистрован трошак од две милијарде динара за куповину оружја од Чехословачке.

Кроз уопштене формулације видљиво је оклевање британске стране услед мизерног стања југословенских финансија. Портерс ипак добија упутства од својих надређених да сарађује са југословенским стручњацима за економију. Тиња сукоб између Форин офиса, односно Министарства спољних послова и најмоћнијих британских банкара. У међувремену, дошло је до сусрета Лајонела Ротшилда и краља Александра на Бледу септембра 1929. године. Ротшилд је југословенском владару јасно предочио да банкарски кругови инсистирају на нормализацији односа Југославије и суседних држава, што се у највећој мери односи на везе се Италијом. Такође је тражена стабилизација унутрашњих прилика. Британске дипломате у Београду, најпре Кенард а потом и Хедерсон, замерале својој влади приличну тромост што се тиче већег ангажовања када је реч о економији Југославије. Исти став ће изразити и краљ Александар. Предлог Невила Хендерсона да се у читав подухват укључе и италијанске банке постаће званична политика његове државе. Све би се обавило под покровитељством Друштва народа. Тиме би Британци предупредили покушаје Италијана и Француза да употребе зајам за своје политичке интересе. Услед поодмаклих преговора са Ротшилдима британска влада је априла 1930. године одустала од овог концепта.

¹⁹D. Hercigonja, Navedeno delo, 45.

Станко Шврљуга је добио гаранције од Париза да би Француска могла на себе да преузме комплетан зајам. Невил Хендерсон му је јасно ставио до знања да би такав развој догађаја од Лондона био протумачен као провокација према Италији. Упркос Шврљугиним настојањима да подстакне британске банке да убрзају читав поступак, они су ипак дали предност планираном кредиту за Аустрију и Мађарску, при чему су били уверени да ће само учешће банке Париба у конзорцијуму спречити остале француске банке да делују самостално. Сви чланови Ротшилдове групе састали су се маја 1930. године у Лондону, а Форин офис није знао готово ништа ни о учесницима нити о исходу састанка. Тек ће накнадно о томе бити обавештени британски дипломати након састанка са Ротшилдовим представником Питером Берком. Француска је лукаво саботирала Ротшилдов зајам кроз питање предратних дугова Србије. Хендерсонов закључак је био да је Станко Шврљуга након дугог периода уздржаности почео да приближава своје ставове Британцима, док је за највећег англофила сматрао Војислава Маринковића. Лајонел Ротшилд је с друге стране упозоравао на уздржаност британске јавности према Југославији.

Ђорђе Ђурић, југословенски посланик у Лондону, водио је разговоре у Форин офису јула 1930. године. Он је изразио оптимизам кроз уверење да ће читав аранжман бити утаначен за два месеца. Ротшилдов изасланик Портерс напушта Београд средином јула. Његова поновна посета одлагана је све до почетка октобра. Непосредно пре тога, Портерс је саопштио кроз писмо да нема могућности да се зајам Југославији реализује. Додатно ће ситуацију закомпликовати брак бугарског краља Бориса и италијанске принцезе Ђоване, што је у Београду сматрано као чин уперен против Југославије. Краљ Александар тиме још више постаје склон приближаву Француској и тежи повећању војног буџета, при чему је био огорчен држањем Ротшила и њиховог конзорцијума. Након што је Портерс коначно по други пут посетио Југославију, уручено му је писмо за Ротшилде. Југословенске власти исказују своју одлуку о поништавању прелиминарног споразума из 2. фебруара 1928. године и траже пуну слободу у даљим преговорима и опцијама.

Када је постало јасно да су Шврљуга и још неки функционери владе преговарали у Паризу око зајма то је изазвало озлојеђеност код Британаца, са чије тачке гледишта су Француска и Југославије играле двоструку игру. Ротшилди нису одустајали, тако да је заказан нови састанак за 12. новембар.

Том приликом је остављена могућност за обнову преговора. Ротшилди су били под притиском да некако ускладе банкарске интересе, чији су били заступници, са политичким потребама које је наметао Форин офис. Стога се намеће захтев да зајам буде реализован из три центра, а не само Лондона. Французи су крајем 1930. године били у позицији да намећу услове Британцима. Париска банка је требало да добије водеће место унутар групе. С друге стране, захтевано је од британске стране да распусти сопствену групацију и да се лиши могућности преговора са југословенском владом. Париска банка би чак била у позицији да одређује које лондонске банке могу да узму учешћа у овом аранжману. Пошто економски и политички кругови у Лондону нису били вољни да се повинују том ултиматуму, коначну победу однела је Француска. Ипак, Форин офис није замерио Југославији, јер је схваћена угроженост од Италије и потреба за зајмом. Главни кривци, по њима, су били Французи и Италијани.

Када је постало јасно да су Шврљуга и још неки функционери владе преговарали у Паризу око зајма то је изазвало озлојеђеност код Британаца, са чије тачке гледишта су Француска и Југославије играле двоструку игру. Ротшилди нису одустајали, тако да је заказан нови састанак за 12. новембар. Том приликом је остављена могућност за обнову преговора. Ротшилди су били под притиском да некако ускладе банкарске интересе, чији су били заступници, са политичким потребама које наметао Форин офис. Стога се намеће захтев да зајам буде реализован из три центра, а не само Лондона. Французи су крајем 1930. године били у позицији да намећу услове Британцима. Париска банка је требало да добије водеће место унутар групе. С друге стране, захтевано је од британске стране да распусти сопствену групацију и да се лиши могућности преговора са југословенском владом. Париска банка би чак била у позицији да одређује које лондонске банке могу да узму учешћа у овом аранжману. Пошто економски и политички кругови у Лондону нису били вољни да се повинују том ултиматуму, коначну победу однела је Француска. Ипак, Форин офис није замерио Југославији, јер је схваћена угроженост од Италије и потреба за зајмом. Главни кривци, по њима, су били Французи и Италијани.

Упоредо са овим економским збивањима, Милан Стојадиновић је настојао да информисе енглеску јавност о последицама диктаторског начина владавине краља Александра. Боравио је као угледни функционер међународне организације Ротари клуб почетком тридесетих година у

Лондону. Имао је прилику да се сретне са истакнутих енглеским историчарем и експертом за источну Европу и Словене Робертом Ситоном Вотсоном. Стојадиновић је енглеском научнику скренуо пажњу да су и Срби у великој већини против диктатуре услед својих демократских традиција и ослободилачког рата кроз који су прошли.²⁰ Ситон-Вотсон се обавезао да информише британску јавност о збивањима у Југославији а договорена је даља поверљива кореспонденција између њих двојице. Стојадиновић је имао интензивне контакте са водећим британским дипломатом у Београду Невилом Хендерсоном. Са енглеским министром је водио вишечасовне расправе у којима су се највише бавили питањима која се односе на политику и економију Југославије. Хендерсон је бранио режим који је заузео краљ Александар. До већег степена сагласности саговорника је дошло што се тиче економије, јер су обојица били против мешања државе, односно дириговане привреде. Стојадиновић је редовно позиван да буде домаћин угледним енглеским гостима.

Тридесете године ће када је реч о међународним савезима обележити Пакт о балканском споразуму иза кога су стале владе четири држава. То су Грчка, Турска, Југославија и Румунија. Потписан је фебруара 1934. године. Уговор је заправо био усмерен против бугарског ревизионизма. Настао је као резултат низа конференција и билатералних пактова међу балканским државама између 1928. и 1934. године. Био је формиран и Стални комитет за израду пакта.²¹ Две године након потписивања овог правног акта настаће Конвенција о режиму мореуза у којој су узели учешће међу бројним државама Југославија и Уједињено Краљевство. Односила се на слободну пловидбу Дарданелелима, Мраморним морем и Босфором. Велика Британија је 1938. године обавештена од стране бугарског премијера Георги Кјосеиванова да је дошло до одређеног отопљавања у односима између чланица Пакта о балканском споразуму и Бугарске. Потписан је Солунски споразум. Бугарска је добила једнака права што се тиче наоружања а раније међународне обавезе око граница у Тракији су поништене. Отуда ће се влада у Лондону прихватити нову реалност произашлу из договора озваниченог у Солуну²². Након избијања Другог светског рата долазило је до споразума између Вајтхола и Владе Краљевине

²⁰ М. Стојадиновић, *Navedeno delo*, 293.

²¹ *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996. Navedeno delo* 388.

²² *Isto*, 419.

Југославије у егзилу. На тај начин склопљен је Протокол о уклањању неспоразума у вези са оружаним снагама Југославије на Блиском истоку. То се углавном односило на присуство генерала Боривоја Мирковића и групе српских офцора у Египту 1942. године. Такође је преко председника владе Слободана Јовановића послата порука генералу Драгољубу Михајловићу. Телеграм се заснивао на писму британског министра спољних послова Ентонија Идна. Са југословенске стране је упућена и нота властима у Лондону о југословенским територијалним захтевима према Италији. Одвијала се упоредо и британсја комуникација са партизанским покретом.

Током 1931. године доћи ће до новог заоштравања односа између Италије и Југославије. Питање Албаније представљало је велику сметњу да се превазиђу неслагања. Након неуспелог састанка са Грандијем маја 1931. године током заседања Већа Друштва народа Маринковић се по повратку у Београд обратио британском посланику од кога је очекивао да се заложи за независност Албаније.²³ Гранди у Риму одбија да настави разговоре са Миланом Ракићем, послаником Југославије.²⁴ Југословенски краљ је отуда Невилу Хендерсону изразио забринутост због оваквог држања Италије. На другој страни, Италијани односно посланик у Београду Гали је тврдио да се појачано наоружавају због Француске, док Југославију виде као њеног пиона. Хендерсон ће отворено приликом сусрета рећи Маринковићу да није реално очекивати да се Италијани упусте у темељније разговоре у ситуацији када су пропали преговори са Ротшилдовим конзорцијумом, а док се Југославија окренула Паризу. Иако свестан стварности, југословенски дипломата је реаговао тако што је испољио прилично огорчење, ставивши до знања енглеском колеги да је Југославија са свих страна окружена непријатељима. Хендерсон је ово доживео као претерану осетљивост Југословена, која прераста у панику. Стога се обратио посланику своје државе у Риму Грејему, како би овај издејствовао сусрет Грандија и Ракића

Маринковић је након три неуспешна разговора, која је имао са италијанским колегом у периоду од девет месеци, изразио намеру да се обрати Артуру Хендерсону британском министру спољних послова за помоћ око регулисања односа са Италијом. Ситуација је налагала да се чека до септембра, а да се у међувремену затражи пријем за посланика Ђорђа Ђурића у Форин офису како би овај обавестио Артура Хендерсона о

²³B. Krizman, Navedeno delo, 54.

²⁴D. Hercigonja, Navedeno delo, 74.

Маринковићевој комуникацији са Дином Грандијем. Све се више искристалисао положај Велике Британије као посредника између Италије и Југославије, у чему су се сложиле највише дипломате у Београду и Лондону.

Лични однос краља Александра и Невила Хендерсона превазилазио је формалну комуникацију, јер су услед наклоности британског посланика југословенском владару малтене постали пријатељи. Хендерсон је био свестан да је краљ имао велику жељу да се поправе односи са Италијом. Мада је прихватио посредничку улогу Британаца, Александар Карађоревић је задржао опрезан став према њима. У међувремену су отпочели тајни преговори Бенита Мусолинија и југословенског краља. Хендерсон није био обавештен о томе већ је био уверен да је дошло до паузе у преговорима због проблема са великом економском кризом која је тих година морила свет.

Посредник је био заједнички декоратер југословенског и италијанског владара Гвидо Малагола Капи. Фашистички диктатор је одбио да пружи било какве уступке. Најпре није примио краљевог изасланика Богољуба Јевтића док је преко Галија приликом аудијенције код краља поручио да није спреман да одступи од тврдог²⁵ става око Албаније. Краљ је изразио намеру да Енглеску учини трећом потписницом уговора, односно споразума у вези Албаније. Мусололини је и ту иницијативу одбацио. По свему судећи, то је био маневар краља Александра да покаже своју лојалност Великој Британији, јер се могло претпоставити да ће тако нешто бити одбијено са италијанске стране. Мусололини ће током 1932. године прекинути преговоре.

Велика Британија ће предложити царинску унију држава средње и југоисточне Европе, међу којима и Југославија, али то неће наићи на одобравање влада у Паризу, Риму и Берлину. Франуски план за економску обнову пет европских држава, иза кога је стајала и Велика Британија, такође ће пропасти услед неслагања великих сила. До јула биће окончани мандати Маринковића и Грандија. Мусолини је у потпуности преузео ресор спољне политике, не кријући да рачуна на распад Југославије и да тежи ревизији мировних уговора. Британци су настојали да локализују југословенско-италијански сукоб. Југословенско-француски уговор биће обновљен у новембру 1932. године. Британске дипломате Сарцент и Ванситарт биле су за очување интегритета Југославије, али су оклевали да услед неизвесности

²⁵В. Krizman, Navedeno delo, 57.

ситуације саопште Муслолинију своје виђење читаве проблематике. Хендерсон се као посланик у Београду залагао да британска влада отворено саопштењем стане иза опстанка и јединства Југославије, али је тај предлог одбијен.

Неуспех преговора Француске и Италије у оквиру кога је требало да дође до нормализације односа Југославије са државом на Апенинском полуострву ће подстаћи Уједињено Краљевство на нов покушај посредовања између ових земаља. Доћи ће до сусрета Дина Грандија, који је у међувремену постао амбасадор у Лондону, и Џона Сајмона, британског секретара за спољне послове. Ни овај разговор није дао резултате док се ставови Француске и Велике Британије око Југославије и њеног сукоба са Италијом све више приближавају.

Пошто је дошло до погоршања односа власти са католичком црквом у Југославији којој је сметало деловање Соколског савеза, а уједно је имала примедбе и на положај својих верника, Хендерсон је апеловао да треба заузети помирљив став. Ватикан је био противник Југославије од самог настанка и југословенски бискупи су спроводили политику која је тежила рушењу ове државе²⁶. Упркос томе, Британци ће жустро реаговати. Покушано је директно преко Хендерсона и посредно уз помоћ Француске да се изгледе односи Југославије и Ватикана. Комбиновани притисак је дао резултат, тако да се југословенска власт марта 1933. године изјаснила да ће се потрудити да дође до склапања конкордата.

Тројица истакнутих енглеских интелектуалца Ситон Вотсон, Артур Еванс и Хенри Викем Стид објавили су исте године писмо у *Тајмсу*. Заложили су се да држава јужних Словена остане јединствена. Схвативши да су и Срби, поред Хрвата, незадовољни постојећим стањем тражили су да опозиција подржи основне правце спољне политике. То би довело до споразума са влашћу, уз комплетну реорганизацију државе на новим основама. Ови британски научници били су огорчени противници шестојануарске диктатуре и унитарног уређења. За разлику од првих година аутократске владавине краља Александра, ове ставове ће подржати влада у Лондону.

У годинама пред рат, Југославија, упркос приближавању Берлину, остаје одана политици Друштва Народа. У том смислу се интензивирају

²⁶D. Hercigonja, Navedeno delo, Beograd 1987,143.

односи са Великом Британијом. Стенли Болдвин је био председник владе од 1935. до 1937. године. Услед италијанског напада на Етиопију доћи ће до тензија између Италије и Уједињеног Краљевства. Британци ће се обратити Југославији за њен став поводом међународне кризе. Југославија је стала у одбрану Пакта друштва народа.²⁷ Ипак је сматрала да Велика Британија не чини довољно. Чак су Британци тражили војну помоћ Југославије. Премијер Милан Стојадиновић се сложио са Британцима да треба увести санкције Италији. Редовно се састајао са послаником у Београду Кембелом. Стојадиновић ће у разговору са једним америчким дипломатом 1938. године оценити да се Британци обраћају другим државама као професор ђацима, док је у Генералштабудонета оцена у односу на кризу да немају никакву помоћ од Велике Британије. Божидар Пурић ће се срести са Ентонијем Идном у Женеви. Тада су детаљно размотрили међународну ситуацију. Први секретар британске амбасаде у Београду Теренс Шон ће информистаи своје надређене како сматра да кнез Павле реагује сувише песимистично.

²⁷J. Hoptner, *navedeno delo*,80.

Рана фаза продора британске културе

Управо је након Првог светског рата дошло до снажнијег продора британске културе на овај део Балкана. Претеча зближавања двају земаља на пољу науке био је Доситеј Обрадовић. Енглески књижевници Џозеф Едисон и Семујел Ричардсон утицали су својим делима да овај српски великан прихвати филозофски правац рационализам.²⁸ Још 1780. године Обрадовић се сreo на грчком острву Хиос са групом од 26 Енглеза.²⁹ Четири године касније ће посетити Довер и Лондон. Био је опчињен енглеским главним градом. Радо је цитирао британске ерудите, попут Френсиса Бејкона, сатиричног песника Александра Поупа, државника и мислиоца Ерла од Честерфилда или теолога и хуманисте Вајсисимуса Нокса. Управо су преко Доситеја многи учени Срби у деветнаестом веку имали прилику да се сретну са енглеским језиком кроз једно његово писмо које је објавио у својој аутобиографији. Отуда ће Доситеј Обрадовић бити назван првим српским англофилом. Међуратни период, када је реч о култури, може се поделити у две епохе. До атентата на краља Александра 1914. године у потпуности преовлада француски утицај, док ће након тога полако расти интересовање за енглеску науку и уметност. Овде се преплићу политичка односно војна питања са културном прошлошћу.

Током рата услед повећаног интересовања за Србију излази низ књига посвећених овој балканској држави. Такав је случај са *Историјом Срба* насталом као продукт рада историчара Харолда Темперлија, која ће се појавити 1917. године. Још један британски историчар, Лафан, ће написати пред крај рата дело *Чувари капије: Историјска предавања о Србима*. Поред историјских прегледа, биће пружена и детаљна анализа положаја Србије у збивањима у првој четвртини двеседетог века, као и у самом рату. То ће учинити Крофорд Прајс у својој књизи *Улога Србије: Кратак извештај о месту Србије у светској политици и њеној служби током рата*.

У то време почиње да се уобличава представа већег броја људи о енглеском народу, јер су дотад само ретки научници, попут Слободана Јовановића и Чедомилја Јовановића, имали значајнија сазнања и искуства са Великом Британијом.³⁰ Будући да је само узак круг јавних посленика знао

²⁸R. Gašić, *Beograd u hodu ka Evropi, Kulturni uticaji Britanije i Nemačke na beogradsku elitu 1918-1941*, Beograd 2005, 6.

²⁹*British-Serbian relations from 18th century to the 21st centuries*, pr. S. Marković, Beograd 2018, 15.

³⁰R. Gašić, *Navedeno delo*, 8.

нешто више о Енглезима, није било много предрасуда, док је фокус био на политичком деловању Велике Британије у односу на Краљевину СХС. Сматрало се да је реч о пријатељској и објективној држави, која је притом прилично удаљена. Тридесетих година двадесетог века ће тај став бити донекле измењен. Унутрашње уређење Уједињеног Краљевства представљало је идеал за интелектуалну елиту. Ипак, најистакнутији интелектуални кругови замерили су Британцима наклоност ревизионистичким жељама и то преваходно Италије, симпатије дела њихове штампе према опозицији и недовољну ангажованост на Балкану. Одлике енглеског менталитета привлачиле су поједине интелектуалце у Србији. То се нарочито односи на предузимљивост и начин схватања родољубља, где се лични интерес стапа са колективним.

Почеци англистике у Југославији

Најбољи начин да се промовише једна култура је кроз језик и књижевност. Кључну улогу у развоју англистике у Србији одиграће брачни пар Владета Поповић и Мери Стансфилд, који су се упознали током студија на Кембриџу. Стицајем околности управно ће на том елитном универзитету један од професора Владети Поповићу бити Харолд Темперли, аутор књиге о српској историји. Након дипломирања, по повратку у Београд, Поповић ће постати асистент на одељењу за упоредну књижевност Београдског универзитета. Његова докторска дисертација биће посвећена извођењу дела Вилијема Шекспира у Србији, а одбранио ју је 1925. године на Универзитету у Лондону. Недуго затим, ступиће у брак са Мери Стенсфилд, која ће по доласку у Београд почети да предаје енглески, који је тада још био у оквиру одељења за немачки језик.

Темељно изучавање енглеског језика и књижевности у Београду ће почети позних двадесетих година прошлог века, иако је пре тога било појединих курсева лекторског типа. Пре него што ће брачни пар Поповић основати Катедру за англистику Алек Браун ће као лектор држати часове енглеског језика. То је почело 1920. године. Пет година после њега ово задужење преузима Мери Стенсфилд-Поповић. До избијања Другог светског рата часове ће држати још две лекторке. То су Бојана Драшковић и Ајлин Бабингтон-Костић. Такође је и Џејмс Вајлс био један од лектора.

До оснивања катедре за енглески ће доћи 1929. године. Прво одељење тог типа у Југославији за шефа и предавача ће добити Владету Поповића. У говору одржаном поводом овог значајног културног и научног дешавања оснивач катедре ће истаћи да је интерес за Енглеze, њихов језик и културу у сталном порасту. Ову констатацију је допунио низом комплимената и похвала које је наменио енглеском народу. Истакао је и да се већ тада јавља свест да ће енглески постати језик међународног споразумевања. На почетку је пак било свега пет студенета.

Брачни пар Поповић ће годинама преузимати на себе све обавезе око наставе и постепено ће осмислити четворогодишњи наставни план и програм. Предавало се, када је реч о књижевним предметима, о Шекспиру, енглеској поезији, енглеском роману у осамнаестом веку и савременој енглеској књижевности. Владислав Поповић је у курикулум уврстио и предавања о историји енглеског језика, а Мери Стенсфилд је држала низ језичких курсева,

који су изискивали различити ниво знања. Писала је и уџбенике за студенте. Осим рада на универзитету, српски професор и његова енглеска супруга промовисали су британску културу кроз низ јавних предавања, преводилачке активности и чланство у низу удружења посвећених науци и образовању. До 1941. године биће 68 дипломираних англиста, док ће чак 300 студената бити на одељењу у тренутку избијања Другог светског рата.

Англофилска удружења, британске организације и пратећа штампа

Британска култура је ширена по свету преко различитих специјализованих организација. Такав је случај са Британским саветом или већем (British Council), основаним крајем 1934. године. Формално, то није била установа коју је формирала влада, али је уплив британских власти био значајан, што кроз предстанике које је именовао Вајтхол што кроз финансијску помоћ, која је износила 100.000 фунти на годишњем нивоу. Обављене су две посете изасланика Британског савета. Прва, 1935. године, када је у Југославију дошао Кенет Џонсон, претходила је отварању канцеларије. Обилазио је Југославију, како би се упознао са радом англофилских друштава. Почетак рада ове институције у Југославији био је 1936. године. Другу посету обавио је пуковник Бриц крајем 1938. године, а циљ је био да се координира пропагандна делатност. Главне културне активности су биле организовање стручних предавања и гостовања британских научника и културних посленика, сарадња са југословенским удружењима, која су била посвећена Великој Британији и англосаксонској култури и давање стипендија за учење језика. У Марибору ће 1939. године бити одржан течај енглеског, на коме је, уз британске предаваче, један од наставника био и југословенски лингвиста Јосип Торбарина.

На територији краљевине Југославије деловало је чак 27 југословенско-британских друштава. Од тога је у престоници било три. За то време у Енглеској постоји само једно удружење овог типа, Енглеско-југословенско друштво у Лондону, заправо настављач Српског друштва Велике Британије, које су основали Ситон Вотсон и енглески новинар Хенри Викам Стид. На иницијативу Роберта Ситон Вотсона до обнове деловања ове асоцијације ће доћи у марту 1928 године. На свечаном пријему у част обнове рада присуствовале су многе истакнуте дипломате, међу којима и посланик Краљевине СХС. Иза културе стајали су политички циљеви британске спољне политике. Требало је стабилизovati Југославију, која је морала да се придржава међународних уговора и да избегава тензије са оним земљама са којима се граничи.³¹ Блиска удружењу била је Школа словенских студија, коју су такође основали Ситон Вотсон и Стид. Остварена је пред Други светски рат сарадња и са Британским саветом.

³¹R. Gašić, *Navedeno delo*, 27.

Лондонска централа друштва је организовала посете и културну сарадњу у оба смера. Тако ће и Владета Поповић и његова супруга 1938. године увеличати гостовање једног загребачког хора. Мери Стенсфилд Поповић ће предводити делегацију студената енглеског језика из Београда која ће водити разговоре са челницима друштва. Удружење пријатеља Велика Британије и Америке угостило је 1938. године у Шибенику Ајрин Џонсон која је била секретар Енглеско-Југословенског друштва. Њен домаћин је том приликом био један од најистакнутијих англофила међуратног периода Иринеј Ђорђевић иначе челник Удружења пријатеља Велика Британије и Америке.

Поред асоцијације чији је председник био Иринеј Ђорђевић деловала су још два слична удружења у Београду. Англо-америчко-југословенски клуб ће бити формиран 1924. године. Друштво за ширење англо-саксонске културе у Југославији ће бити трећа организација тог типа у престоници а настаће тек 1935. године. У годинама које су претходиче окупацији долази до наглог пораста броја ових друштава. За свега пет година више је него удвостручена њихова бројност. Англо-америчко-југословенски клуб је подстицао активности сродних асоцијација и представљао је главно средиште око кога су се окупљале мање заједнице англофила. Временом ће га истиснути Удружење пријатеља Велика Британије и Америке које постаје доминантна организација ове врсте.³²

Када је основанао 1930. године уприличено је предавање на универзитету а на пригодном банкету су говоре одржали министар спољних послова и највиши дипломатски представници Велике Британије и Сједињених Држава. Органи Удружења пријатеља били су Главна скупштина, Управни и Надзорни одбор као и Суд части. Било је доста политичара у самој управи али и међу чланством. Иако је Иринеј Ђорђевић био титуларни председник фактички лидер ће бити Јован Јовановић Пижон. Потпредседик Удружења пријатеља и један од вођа Земљорадничке странке био је врло цењен и поштован међу Британцима нарочито у светлу чињенице да је имао искуство посланика у Лондону. Још при формирању Јовановић ће начинити листу потенцијалних чланова о чему је информисао Ситон Вотсона. Оснивање Југословенско-британског института 1940. године резултираће тиме да они преузму водећу улогу око свих друштава посвећених Великој Британији. Удружење пријатеља је заправо било пандан Енглеско-југословенском друштву у

³²R. Gašić, Navedeno delo, 35.

Лондону. Настајали су упоредо као испостава исте организације у Лондону и Београду при чему су обе почивале на ауторитету Ситон Вотсона и Јовановића.

Англо-америчко-југословенски клуб је у својој управи имао Југословне, Енглеze и Америнаце. Роналд Кемпбел британски амбасадор је био почасни потпредседник. Један од оснивача био је Александар Видаковић. Он је на Оксфорду завршио студије енглеског језика и књижевности. Био је дописник листа Политика из Лондона а бавио се и превођењем са енглеског. Једини је који је био члан свих англофилских организација у Београду. Председник Клуба ће 1933. године постати Љубомир Прохаска иначе агроном и психолог. При клубу је деловала и школа језика. Милан Стојадиновић ће након што је постао премијер добити функцију почасног председника Клуба. У друга два југословенска као и у британском удружењу у највише органе су могли да уђу само држављани земље у којој се друштво налази. У Енглеско-југословенском друштву је важило правило да регуларни чланови могу бити искључиво Енглези. Другима је остављена евентуална могућност почасног чланства. Све организације имале су више категорија чланста попут редовних, ванредних или почасних чланова или пак добротвора и помагача. Кнез Павле је био покровитељ свих друштава.

Друштво за ширење англо-саксонске културе у Југославији је у својој управи имало само високе државне функционере. Главни циљ је била научна сарадња са Уједињеним Краљевством. Иза културне делатности када се посматрају ове организације у глобалу преламали су се и политички сукоби односно интереси. Михајло Стојовић је био члан Клуба. У извештајима које је слао Централном прес бироу приказивао је Удружење пријатеља као блиско опозицији. Уистину, у њему је деловао приличан број опозиционих првака те је стога Стојовић сугерисао да се обједине две организације под изговором да би било добро да се смање трошкови и снажније делује. Заправо, се тежило томе да обе буду подврнуте државној контроли. Стојан Гавриловић је био секретар политичког одељења Министарства спољних послова. Као један од главних сарадника британског посланства у Београду имао је истакнуту улогу у Удружењу пријатеља. У његове обавезе спадала је и сарадња са новосадским, сарајевским и загребачким англофилским клубовима. Упркос политичким разликама постојао је заједнички лист Клуба и Удружења пријатеља. Звао се The Anglophile а први број је уредио Стојан Гавриловић.

Значајан научни часопис који је излазио од 1936. до 1939. године био је *The Anglo-Yugoslav Review* (Енглеско-југословенска ревија). Друштво за ширење англо-саксонске културе је у својој суштини било изразито научног карактера. Отуда је издавало часопис ове врсте који је слало многим институцијама у англосаксонском свету а и изван њега. Енглеско-југословенска ревија је била тромесечник намењен превасходно учењацима и стручњацима у разним областима јер је код других асоцијација и њихових гласила нагласак у већој мери био на политици и пропаганди. Укупан тираж им је био 2500 примерака. Само петина је остајала у земљи. Они су објавили у свом броју из 1937. године да је кнез Павле постао почасни доктор наука Универзитета у Оксфорду.³³ У чланку се истиче да је и сам кнез Павле дипломац ове најпрестижније образовне установе у Уједињеном Краљевству и велики љубитељ уметности. До овог чина је дошло у време крунисања краља Џорџа VI. Даље се у тексту истиче да разлог за ову почаст није пука куртоазија у односу на члана једне владајуће династије у далекој држави већ се ради о истинском интелектуалцу који зна да цени духовне вредности. Свој истанчани укус је развио проучавајући управо британску културу.

Финасирање се обављало на три начина. Преко чланарина и донација од југословенске државе и Британског савета. Удружење је иако малбројније, боље стајало са финансијама од Клуба. Да би се добио статус добротвора морало је да се уплати 10 000 динара. Влада у Београду је помагала и Клуб и Удружење али је код потоњег то окончано крајем 1938. године уочи избора због опозиционих активности његових челника. Ипак, убрзо је прискочио у помоћ Британски савет што је имало политичку подлогу како би се добило упориште за британску спољну политику и међу опозиционарима. Енромна средстава је од државе добијало Друштво за ширење англо-саксонске културе у Југославији. Мада је стручни часопис био њихова најбитнија и готово искључива делатност примили су од државних институција чак 30 000 динара само у току 1936. године. Најбројније чланство је имао Клуб које ће пред окупацију нарасти на 550. Друге две асоцијације су имале значајно мање чланова.

Британци су слали књиге како би се повећали фондови библиотека англофилских друштава. Такође су Универзитет у Београду и Богословија добили разне енглеске публикације.³⁴ У два наврата је поклоњен већи број

³³*The Anglo-Yugoslav review* January-April 1937, 1,

³⁴Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji, godišnji izveštaji britanskog poslanstva u Beogradu*, II, Beograd 1986, 30.

књига. Најпре 1931. године а потом и пет година касније. Не треба испустити из вида пропагандну компоненту овог поклона. Прва већа донација књига из 1931. године резултирала је отварањем читаонице у новосадској подружници Клуба. Сам огранак у Новом Саду ће бити покренут у новембру те године и имао је преко 100 чланова. Клуб је имао знатно већи број књига у односу на Удружење пријатеља код кога преовлађају британски наслови. У библиотеци Клуба се могао наћи приличан број америчких књига. Друштво за ширење англо-саксонске културе је организовало изложбу енглеске и америчке дневне и периодичне штампе. Није познато да ли су успели да оформе сопствену библиотеку мада се зна да им је то била намера.

Приређиване су и разне свечаности и дружења интелектуалаца неформалног типа. Посебно је у Клубу било много активности ове врсте. Уприличене су друштвене вечери, забаве на отвореном и игранке. Постојали су дебатни клубови. Чланови су се опуштали уз партије брица и шаха. У литерарним секцијама је била посвећена дужна пажња лепој књижевности. Организоване су екскурзије а било је и спортских активности. Годишњи бал у Клубу је имао велики престиж. Удружење пријатеља је такође приредило свечани бал како би одало почаст крунисању краља Џорџа VI 1937. године. Заједно са Хришћанском заједницом младих људи организовали су Енглеско вече на Коларцу крајем 1933. године. Прво београдско певачко друштво је наступило том приликом док је бард српског глумишта Добрица Милутиновић рецитовао одломке из дела Вилијема Шекспира.

Од друге половине тридесетих година Удружење пријатеља све више постаје средиште опозиционе активности иако је првобитно створено уз сагласност власти формираних након Шестојануарске диктатуре и у прво време имало надређену улогу у односу на Клуб. Озбиљан скандал догодио се 1937. године када је протеран британски новинар Харисон услед његових чланака о Конкордатској кризи. Југословенске власти су често неблагонаклоно гледале на извештавање британске штампе на које се није могло утицати као што је то случај у диктатурама а која се с друге стране ослањала на информације од опозиционо настројених англофила. До дефинитивног разлаза Клуба и Удружења је дошло 1938. године. Влада Милана Стојадиновића се тада значајно приближава Немачкој. Британци реагују појачаном пропагандом а самим тим Удружење пријатеља у потпуности постаје инструмент пропагандних интереса владе у Лондону. Ипак, Британци су балансирани гледајући да не отуђе владу у потпуности. У

Удружењу пријатеља су доминанти изразито југословенски опредељени мислиоци што је одговарало краљу Александру у време настанка тог удружења.

Осим што је био оснивач катедре и са супругом један од главних промотера британске културе Владета Поповић је такође имао истакнуто место у англофилским друштвима. У Удружењу пријатеља је неко време био на положају генералног секретара али је и поред несталности својих функција представљао кључну личност британске пропаганде у Југославији. Када је јуна 1940. године формиран Југословенско-британски институт намера је била да се британска пропаганда усмерава из једног центра. До тога није дошло изненада. Већ је приликом посете пуковника Брица испред Британског савета око две године раније обављен разговор са члановима Удружења пријатеља и тада је склопљен договор да се оформи институт. Владета Поповић је предложен за његовог директора. Читава идеја је даље разрађена почетком наредне године када се у разговоре укључују и представници Клуба а све под патронатом Лондона. Конференција свих англофилских друштава ће пружити подршку оснивању института мада је Удружење пријатеља имало водећу улогу у припремама и формирању привременог одбора. До оснивања је дошло у јуну 1940. године у строгом центру Београда. Пошто је у међувремену почео Други светски рат директор неће бити Поповић који ће као Југословен постати члан управе већ ће та дужност бити поверена Дејвиду Шилану из Британског савета. Главна делатност су били курсеви енглеског језика и књижевности. Недуго по оснивању је у Сарајеву организован велики течај језика.

Разни листови подстицали су ширење британске културе и пропаганде. У Оксфордској универзитетској штампарији излазило је интелектуално гласило Мисао током 1918. и 1919. године. То је био месечник посвећен југословенској култури. Имао је два уредника Драгутина Суботића и Момчила Селесковића. У овом гласилу писали су многи значајни југословенски учењаци. Драгутин Суботић је био члан Одбора за словенске студије Универзитета у Лондону. У том својству је настојао да прошири круг сарадника листа Славоник Ривју (*The Slavonic review*) који је био орган лондонске Школе за словенске студије и на тај начин имао битну пропагандну улогу за југословенске интересе.

У Југославији је било настојања да се покрене лист на енглеском језику. Иницијатива да Балкан Тајмс буде медиј тог типа није заживела. То је било

непосредно по увођењу Шестојануарске дикатуте и пооштреног закона о штампи. Далеко више успеха имала је публикација *South Slav Herald*, која је настала 1932. године. Овај лист је излазио једанпут у две недеље. Његова превасходна намена је била да промовише економију односно привреду кроз прилоге о туризму и трговини. Након само две године излажења отвориће биро за туристичке информације. Обраћао се америчким и британским читаоцима не само у Југославији него и на знатно ширем подручју. Место главног уредника поверено је енглеском новинару Теренсу Атертону. У Југославији су Сауф Слав Хералд углавном читали образованији људи са дубљим џепом.

Часопис *Англофил* (*The Anglophile*) је излазио само у току 1937. године и брзо се угасио услед финансијских потешкоћа. То је био двојезичан месечник који је требало да буде центар за све симпатизере Велике Британије у земљи са циљем одржавања веза са Енглеском. *Англофил* је извештавао о деловању истакнутих личности које су наклоњене Енглезима као и о билатералним односима две државе. Посебан одељак и листу био је посвећен књижевности. Унутар пробританске штампе у Србији постојало је ривалство које се заснивало на ширим поделама међу англофилским удружењима. Енглеско-југословенска ревија и *Англофил* су имали другачије уређивачке концепције јер је код ове прве више нагласак био на пропаганди. Ипак, новчана помоћ државе као и лична нетрпељивост међу појединцима такође су играли важну улогу у стварању подела међу листовима ове врсте. Три године након *Англофила* скоро комплетна редакција окушаће се у новом двонедељном листу Британија. Овог пута са већим пропагандном амбицијима будући да је почео Други светски рат. Битну улогу је имао Драган Милићевић иначе угледни економиста. Рођен је 1891. године. Завршио је колеџ у Великој Британији. Одржавао је контакт са Британцима а нарочито њиховим обавештајним службама. Исте године када је покренут часопис Британија Драган Милићевић се у пратњи Владимира Ћоровића састао у Лондону са Винстоном Черчилом.³⁵ Био је на британском списку личности које је ваљало извући из Југославије за време Арпилског рата. Ипак, није успео да се спасе и стрељан је од Немаца 1942. године. Заједно са Божидарем Пепићем и Владетом Поповићем чинио је колетивно уредништво листа Британија. Директор Југословенско-британског института Дејвид Шилан био је енглески представник у редакцији. Двапут је обустављено излажење листа како се југословенске власти не би замериле Немцима. Часопис је ипак поново

³⁵*Srpski biografski rečnik*, 6, 525

покретан под новим именом Човечанство и Даница. Велики број значајних имена из српских интелектуалних кругова писао је у том гласилу. Посебно је акценат био на историјским везама два народа као и њиховим великанима у прошлости. Уз то је посвећена пажња и црквеним односима. Британска држава и империја су представљени на популарнији начин него што су то чинила два часописа који су излазили тридесетих година. Самим тим је овај лист био значајнији и утицајнији од њих.

Британске хуманитарне и верске организације као и међународне асоцијације са британским печатом

Постојао је низ хуманитарних организација иза којих је стајало Уједињено Краљевство. Седиште Болнице шкотских жена за службу у иностранству био је Единбург. Чланице ове асоцијације биле су махом суфражеткиње што није било по вољи британским властима.³⁶ Британски лекари и медицинско особље су у Србији оставили велики траг али су српској јавности највише прирасле за срце шкотске медицинске сестре. Две водеће личности Болнице шкотских жена биле су Елси Инглис и Луиз Паџет иначе супруга британског дипломате Ралфа Паџета. Ово удружење је финансирало изградњу меморијалне болнице назване по Елси Инглис на Дедињу која ће бити отворена почетком 1930. године. Будући, да је болница дата на управу и постала имовина Југословенског друштва жена лекара може се рећи да је Велика Британија односно Ени Пирсон виконткиња Каудреј дала важан подстицај да се жене у Југославији више искажу на пољу медицинске професије. Санаторијум за лечење деце од туберкулозе који је најпре био у Београду а потом у Сремској Каменици такође је настао новцем Уједињеног Краљевства. Активна је била и организација Друштво српског црвеног крста у Великој Британији које је пружало помоћ рањеницима и ратним заробљеницима. Имало је мешовито британско и српско чланство.

Теолошка односно верска знања и гледишта у Југославији су такође ширена поред осталог захваљујући Енглезима и њима сродним народима. Британско и инострано Библијско друштво постоји од 1804. године. Баве се превођењем Библије на што већи број језика у свету. Велики допринос ширењу енглеског језика и културе даће Џејмс Вајлс иначе председник Британског и иностраног Библијског друштва за Балкан који је поврх свега радио у Британској мисији у Србији, српском огранку ратне штампе као и Српском црвеном крсту.³⁷ Англиканци су Београду обављали своје верске обреде на три места. У просторијама Клуба, у капели од Патријашије и Официрском клубу у Београду да би након одређеног времена изнајмљивали простор. Југославију ће током тридесетих година више пута посетити бискуп од Гибралтара Бакстон који ће увидети потребу грађења посебне цркве за

³⁶*British-Serbian relations from 18th century to the 21st centuries*, navedeno delo, 68.

³⁷R. Gašić, Navedeno delo, 65.

англиканске вернике. Члан одбора за изградњу цркве биће Џејмс Вајлс.³⁸ Овај верски објекат биће подигнут у насељу Неимар 1937. године. Британско и инострано Библијско друштво осим проповедања вере имало је и битну културну функцију. Оно је сакупљало бројне књиге за библиотеке чији су фондови били осиромашени након рата. Универзитетска библиотека је извукла највећу корист из ове активности. Такође су издали Нови завет у преводу Димитрија Стефановића.

Џорџ Вилијамс ће 1844. године у Лондону окупити групу од 11 текстилних радника у млађој животној доби са жељом да се створи организација која неће подстицати омладину на грехе. Тако ће у оквиру филозофског покрета Мишићаво хришћанство настати Хришћанска заједница младих људи. Циљ је био хуманитарни рад, образовање и унапређење физичке спреме за омладину. Временом ће се овај верски покрет проширити по читавом свету. Током Првог светског рата биће остваране везе Срба са Хришћанском заједницом младих људи чији је огранак у Швајцарској водио рачуна о Српском потпорном фонду. Функционер те организације био је Георгијевић. Српски ђаци и студенти у Великој Британији такође су дошли у додир са тим покретом основаним у Лондону. На Солунском фронту Хришћанска заједница младих људи ће обезбедити просторије српским свештеницима за вршење службе али ће такође омогућити одржавање предавања и снабдевати књигама српске војнике. Одмах по окончању рата развиће се њихова интензивна активност у Југославији. Централни одбор овог покрета именоване Персија Ситерса као саветодованог секретара свих одбора у Краљевини СХС и представника Националног комитета организације у Лондону. Захваљујући њему и локалним властима успевају да прошире деловање и на исток Југославије махом насељен православним становништвом. Београдски англофили узели су учешћа у раду Хришћанске заједнице младих људи. Александар Јовичић и Васа Лазаревић су постали председници овдашње испоставе. У њено чланство могли су да уђу не само припадници свих религија него чак и комуниста Владимир Дедијер.

У Краљевини Југославији функционишу међународна удружења попут масона, ротаријанаца и скаута. Ови последњи су заправо били млади извиђачи. Енглески официр Роберт Баден Пауел основаће 1903. године овај покрет након што ће његов војни приручник бити коришћен за обуку младих

³⁸*British-Serbian relations from 18th century to the 21st centuries*, navedeno delo, 293.

људи. У Југославији ће овај покрет заживети од 1930. године. Добиће и одговарајући правилник иза кога су стале власти. Интернационалне женске организације такође имају своје упориште у Југославији. Такав је случај са Удружењем универзитетски образованих жена које од друге половине двадесетих година делује у Београду. Главни центар ове асоцијације био је у Лондону. Њихове чланице су се залагале за равноправност женског пола преваходно што се тиче запошљавања. Одржаване су чврсте везе са централом у Лондону. Поред професорке англистике Мери Стенсфилд Поповић важна чланица била је Аница Савић Ребац која је у том моменту живела у Скопљу. Она је докторирала филозофију а бавила се и изучавањем грчке културе. Аница Савић Ребац је пружила свој допринос упознавању Британаца са овдашњом културом превођењем низа дела на енглески од којих је најзначајније Његошева поема *Луча Микрокозма*. Послужила је као инспирација Ребеки Вест у њеној књизи *Црно јагње и сиви соко*. Под именом Милица она енглеску ауторку као интелектуалка води до главне метафоре ком је представљен Балкан. Поред ње у самом врху Удружења универзитетски образованих жена била и Паулина Лебл-Албала која се практично и теоретски бавила књижевношћу. Од писаца који припадају британској културној сфери преводила је Оскара Вајлда.

Изложбе у Лондону и Београду

Енглеско-југословенско друштво је организовало низ значајних културних манифестација. Тако је 1931. године отворена изложба југословенске уметности у галерији Вајтчепел у Лондону. Гости ће бити истакнути песник и књижевни критичар Милан Ћурчин као и велики вајар Иван Мештровић. Годину дана раније у галерији Милибанк из које ће настати Тејт галерије биће одржана изложба југословенске скулптуре и слика.³⁹ Осмишљена је са циљем да се узврати гостопримство Југословенима пошто је у три водећа града Југославије Београду, Загребу и Љубљани одржана изложба савремене британске уметности. Овај догађај ће изазвати велико интересовање британских уметника, критичара и уопште британске елите. Критичари и извештачи из најугледнијих енглеских листова попут Тајмса, Дејли Телеграфа и Обзервера информисали су јавност о манифестацији. Критичар Тајмса сматра да југословенску уметност прожимају западни и источни утицаји.⁴⁰ У већој мери сагледава дела на изложби кроз локалне карактеристике при чему помиње и расне идеале што је својствено том времену. Лист Морнинг пост обавештава читаоце о раду Ивана Мештровића уназад две деценије уз пратеће похвале. Британски критичар сматра да су југословенски сликари у мањој мери колористи. У част изложбе у хотелу Мејфер је приређен свечани банкет.

Изложбе енглеских уметника биле су скромно посећене у односу на дела из неких других европских држава попут Италије или Француске. Већ 1929. односно 1930. године биће одржане изложбе у Београду и Лондону британских и југословенских уметника. Недуго по отварању Павиљона Цвијета Зузорић у фебруару ће бити приказана савремена британска уметност. Ћурчин и Мештровић су били организатори. Ипак, по броју али и по селекцији дела изложба је била прилично скромна. Одвијала се као део манифестације “Месец дана британске културе”. Годину дана раније одржана је у Љубљани и Загребу. Све је то било праћено предавањима о уметности и књижевности уз наступе музичара и глумаца⁴¹ из Велике Британије као и одговарајућим представама. Свој удео у организацији пружио је Милан Кашанин као водећи историчар уметности, ликовни критичар и личност која

³⁹*Vreme*, 18. април 1930, 11.

⁴⁰*Politika*, 12, април 1930. 4

⁴¹*Ž. Avramovski, Navedeno delo*, I, 521.

је била на челу три музејске установе у Београду. Заједно са сликаром и професором универзитета Бранком Поповићем и његовим колегом Васом Поморишцем учествовао је у раду комисије за откуп дела енглеских уметника за Музеј савремене уметности. Поједини радови су откупљени. Покровитељ је било Енглеско-југословенско друштво у Лондону. На раније описаној изложби у Лондону 1930. године представљене су уметнине из Народног музеја као и Музеја савремене уметности. Бранко Поповић иначе истакнути англофил водио је рачуна да свака слика или скулптура стигне неоштећена.

Изложба сликара Џона Огастаса 1935. године подстакла је власти да откупе један од експоната. То то био “Портрет краљица Беатрисе”. Клуб је приказао изложбу Аустралијанке Алфреде Марковић 1937. године. Фотографије су такође презентирале југословенској јавности. У Љубљани и Београду су показане фотографије које су снимили фоторепортери листа Тајмс који је основан пре више од два века.

Узајамни утицаји кроз сликарство, музику, позориште, књижевност и филм

Ана Маринковић је рођена у Београду 1882. године. Њерка је чувеног хемичара Симе Лозанића. Била је супруга политичара и дипломате Војислава Маринковића. Део школовања провела је у Лондону. Ишла је у приватне школе сликања. Од 1911. године придружиће се уметничком покрету Лада. Током Првог светског рата ова сликарка ће бити добровољна болничарка. Најрадије је сликала пејзаже, ентеријер и мртву природу. Није имала самосталну изложбу. Преминула је у Францукој 1973. године.⁴² Васа Поморишац био је сликар, ликовни критичар и професор Академије ликовних уметности у Београду. Прореклом је из Баната. Рођен је крајем деветнаестог века. Након школовања у Југославији и Немачкој одлази у Лондон 1920. године. Тамо похађа Школу уметности Светог Мартина где је научио цртање и архитектуру. Такође се образовао и на Краљевском колеџу уметности као и у Централној школи дизајна. У Енглеској је научио технику бојења витража. На тај начин је постао први српски уметник који је овладао овом техником. Поморишки је темељно проучио уметност и архитектуру Лондона. Обилазио је замкове, музеје и галерије. Што се тиче скулптуре ишао је на предавања великог енглеског вајара Џорџа Фремптона. Архитектуру је учио од Вилијама Летабија енглеског архитекте и експерта за историју ове науке и уметности. Живео је до 1961. године.⁴³

Музичка дела енглеских композитора дуго времена су остала непознаница за културну јавност Југославије. Један у низу српских интелегуалаца који су били оксфордски ђаци био је Коста Манојловић. Рођен је у селу Крњево код Велике Планае. Био је ученик Стевана Мокрањца. Након доласка на Крф где је основао војни хор биће ослобођен дужности у односу на војску 1917. године. То ће му омогућити да оде на Оксфорд. Током студија у Енглеској пуно је компоновао а код њега се пробудило интересовање за историју музике при чему га је нарочито занимала прошлост српске музике. Манојловићеве композиције штампане су поред још неких европских престоница и у Лондону.⁴⁴ Његов дипломски рад у Енглеској била је кантата посвећена псалму 136 из старозаветне књиге *Псалми*. Управо је Коста Манојловић заслужан за промовисање енглеске музике на овим просторима. Његовим

⁴² *Srpski biografski rečnik*, 6(MAR-MIŠ), 55, Novi Sad 2014.

⁴³ "Vasa Pomorišac", https://en.wikipedia.org/wiki/Vasa_Pomori%C5%A1ac (Sajt posećen 19.8.2021).

⁴⁴ "Kosta Manojlović Biography", <https://kostaman.edu.rs/en/kosta-manojlovic-biography/> (Sajt posećen 21.12.2021).

залагањем у Београду су извођене композиције из различитих периода. Од световне музике ренесансе и барока попут мадригала преко народних песама и музичких дела седамнаестог и осамнаестог века све до савремених остварења енглеских композитора. Под Манојловићевом диригентском палицом одржана су два концерта Првог београдског певачког друштва 1927. и 1929. године. На репертоару је била стара енглеска музика. Приликом првог концертног извођења британски посланик Кенард је одржао пратеће предавање. То је уједно био први пут да се и Београду изводи Хенри Персл. Овај композитор из епохе барока представља једног од најзначајнијих енглеских музичара свих времена.

Дело Коста Манојловића *Историјски поглед на музику у Енглеској* из 1931. године омогућило је да се већи број љубитеља музичке уметности информише о тековинама овог вида уметности у Великој Британији. Током тридесетих година два пута су гостовали у престоници Југославије енглески хорови. Најпре Хор енглеских певачких друштава 1930. године, а затим и Хор енглеских новинара осам година касније. У међувремену су и њихове југословенске колеге одржале концерт са древном енглеском музиком. До тога је дошло 1934. године. Са енглеском камерном музиком Београђани су имали прилике да се упознају фебруара 1929. године. Тада је наступио Београдски квартет. “Енглеско музичко вече” биће уприличено јануара 1937. године. Том приликом извођене су песме из разних епоха.

Осим Манојловића још један истакнути српски композитор и музиколог провео је неко време на усавршавању у Лондону. То је Милоје Милојевић. Живео је од 1884. до 1946. године. Пратио је уз осталу и енглеску литературу посвећену музици. Покренуо је и уређивао часопис за музичку културу Музика који је излазио крајем двадесетих година прошлог века и у коме је доста писано о енглеској музици. Остала значајна имена српске музике међуратног периода махом су образовање стицали у средњој Европи.

Од малобројних гостовања британских уметника пажњу је привукао оперски певач Фредерик Вудхаус чије је београдски концерт енглеских песама одржан 1924. године. Пет година касније наступиће пијаниста Фредерик Лемон који ће укупно у Југославији имати три концерта. Вудхаус ће поново посетити Београд 1930. године. Он ће бити на челу великог музичког ансамбла од чак 50 људи. Из тога је произашао већи број наступа иза чије ће организације стати англофилска друштва. Коста Манојловић је био домаћин енглеским музичарима. Под његовим надзором имали су прилике да пропутују

Југославију. При извођењу енглеских мелодија из шеснаестог века придужиле су им се југословенске колеге. Удружени хорови Југословенског певачког савеза такође су насутпили на концерту који је одржан на Врачару. Гости из Уједињеног Краљевства најчешће су угошћавани у хотелу Српски краљ. Од 1933. па све до пред крај 1936. године уопште није било концерата британских уметника да би се то променило пред рат. Лондонски музичар ирског порекла Хамилтон Харти имаће прилику да диригује Београдском филхармонијом у новембру 1936. године. Британски фолклор такође је био заступљен у четвртој деценији прошлог столећа на овим просторима. Концерте су такође и одржали оперски певач иначе баритон Кит Фокнер, виртуозни пијаниста Сирил Смит као и његова колегиница Мајра Хес. Одсек за културне везе са иностранством биће формиран 1937. године. На његовом челу ће бити Владимир Велмар Јанковић. У Лондону је у јуну током 1938. године одржан фестивал Међународног друштва за савремену музику. Том приликом изведена су дела композитора Војислава Вучковића. Удружење Англиканске и источних цркава постоји од 1864. године. Делује са циљем зближавања англиканаца и православних верника. Заједно са краљицом Маријом ова асоцијација ће организовати концерт Хора руских девојчица. До тога је дошло 1939. године. Десет девојчица из племићких породица које су углавном остале без родитеља стицајем околности завршиле су у Југославији. На челу са Маријом Неклудовой која је била задужена да води рачуна о деци омогућен им је боравак у Лондону од годину дана уз учење језика.

На програму Народног позоришта у Београду између два светска рата је било 16 представа британских аутора. Изучавање и праћење дела Вилијема Шекспира има веома дугу традицију у Србији. Још је Јокаим Вујић, кога називају “оцем српског театра”, у свом преводу двојице немачких аутора почетком деветнаестог века први пут поменуо Шекспира. Павле Поповић ће 1916. године написати свој прилог у међународном делу под насловом “*Књига која је омаж Шекспиру*”.⁴⁵ Владета Поповић ће 1928. године објавити монографију “*Шекспир у Србији*”. Уз Бернарда Шоа, Шекспир ће бити најгледанији британски аутор у Београду све до 1939 и 1940. године. Поред научног третирања Шекспира интензивира се превођење дела овог енглеског великана. На репертоару је било 14 његових драма односно више од трећине свих дела које се створио. Нису само српски глумци изводили Шекспирове комаде. Забележена су три гостовања британских трупа и по

⁴⁵*British-Serbian relations from 18th century to the 21st centuries*, navedeno delo, 183.

једно извођење гостију из Италије, Словеније и Француске. Први пут је на енглеском изведен један Шекспиров комад 1931. године. Најзначајнији преводилац Шекспирових дела који је превео чак 12 позоришних комада био је Светислав Стефановић иначе лекар по професији.

Чак шест комада Бернарда Шоа су одиграна на сцени Народног позоришта. Његова сатира привлачила је Југословене. Овај писац и есејиста посетио је Југославију 1929. године. Боравио је у Дубровнику, Сплиту и Црној Гори. Том приликом одржао је двочасовну конференцију за штампу у дубровачком хотелу Империјал.⁴⁶ Велики број редакција из целе Југославије послао је своје извештаче да информишу јавност о боравку Шоа у Југославији. Власти су на дискретан начин подстицале новинаре да добију подршку од Шоа за режим Шестојануарске диктатуре. Пошто је био незадовољан како је био цитиран од стране једног загребачког новинара Шо је одбио да се поново обрати новинарима у Сплиту.

Од Вилијема Сомерсета Мома изведене су три представе у Београду. Нобеловац Џон Голсворти као и писци Сент Џон Грир Ервин и Џон Хартли Манерс су драматурзи чија су дела такође представљена београдској публици. У другој половини тридесетих година било је девет премијера драма као и три опере чији су либретисти Енглези. Савременик Вилијема Шекспира Бен Џонсон, хумориста Џером К Џером и Фредерик Лонсејл су још неки од истакнутих писаца чији су текстови извођени у престоници Југославије. Репертоар британских позоришта крајем треће и почетком четврте деценије двадесетог века у великој мери је пренет у Југославији. Последица тога биће да је врло специфичан британски хумор почео да продире и стиче поклонице у Југославији.

По већим градовима Југославије наступала је позоришна трупа Едварда Стерлинга Инглиш плајерс (EnglishPlayers). Одиграли су представе 1931. и 1933. године. Приликом своје друге посете извешће драму “Осам звона” Персија Мендлија. Манифестација Енглеска недеља у Београду биће уприличена октобра 1934. године. Вилијам Вимарк Џејкобс је био енглески писац чија је приповетка “Мајмунска шапа”адаптирана за позориште и изведена у оквиру Енглеске недеље у Београду. У склопу овог дешавања биће изведен енглески балет. Када је 1937. наступила балетска трупа немачког балетана Курта Јоса који је побегао у Енглеску након доласка

⁴⁶Damir Kalodera “A political game Shaw in Yugoslavia”, *Shaw The journal of Bernard Shaw studies*, br 5 (1985), 115-120

Хитлера на власт Београђани ће кроз шест представа моћи да се увере у посебност енглеског балета који се знатно разликовао од руског на који је југословенска публика до тада била навикнута. Балерина Нина Кирсанова имала је прилике да борави у Енглеској ради усавршавања а такође је и наступала у Великој Британији. Једно позориште из Даблина извешће три предстве 1939. године. Осим Шекспирових класика Макбета и Хамлета у позоришту на Врачару је одиграна представа “Ноћ мора да падне” велшког писца Емлина Вилијамса. Ту је на делу остварена сарадња Удружења глумаца Краљевине Југославије и Британског посланства у оквиру кога је деловао Одбор за културне везе са иностранством.

Са протоком времена приметна је тенденција да се све више преводе дела енглеских аутора. Пред рат 1940. године биће преведено укупно 39 књига што је нешто више од петине од свих превода. То је углавном била савремена књижевност и поједине брошуре.

Британска филмска уметност је била мало заступљена у међуратној Југославији у светлу апсолутне доминације америчког филма. Ипак, један Енглец Чарли Чаплин који је снимао у Сједињеним Државама уживао је велику популарност у овдашњој средини. Током 1937. године увезено је и приказано свега 14 британских филмова да би следеће године тај број порастао на 21. Додатан проблем представљала је синхронизација тонских филмова на немачки језик. То је изазвало врло оправдану љутњу Енглеца и Американаца који су боравили у Југославији. У престоници је ситуација била нешто повољнија тако да је половина филмова емитована на енглеском. Сауф Слав Хералд је 1934. године објавио критички осврт на репертоар југословенских биоскопа. Истакнуто је да је публика далеко склонија филмовима на енглеском језику у односу на друге кинематографије као и да су они далеко најквалитетнији при чему у Београду егзистира повећа англо-америчка колонија. Такође није недостајало међу домицилним становништвом говорника енглеског језика. До 1930. године поред осталих употребљавана је апаратура за приказивање филмова британске компаније Маркони. Енглези су тридесетих година направили два филма о Југославији.

Англо-југословенско петролејско друштво снимило је филм о стању југословенских путева. Поента је била да се обавесте могући инвеститори у југословенске руднике. Пројекција је одржана октобра 1930. године у биоскопу Коларац. Четири године касније Перси Ситерс као водећа личност Англиканске заједнице у Југославији ће приказати филм који је сам

продуцирао а чији је наслов “*Југославија романтична земља Јужних Словена*”. У овом делу је поред осталог приказана делатност Хришћанске заједнице младих људи којој је Ситерс такође био руководилац. Млади краљ Петар Карађорђевић стицао је образовање и кроз енглеске филмове. Он је имао прилике да гледа едукативне филмове о спорту и географији. Копије је донела Марцори Локет 1936. године. Недуго затим од Британског савета англофилска удружења као и школе и универзитети широм Југославије добиће документарне филмове.

Радио, забава и мода

Радио је у међуратном периоду био релативно нови медиј. Отуда ће Британци схватити моћ и значај радија. Можда и најзначајнији британски обавештајац у Београду тридесетих година био је Јулиус Ханау, пословни човек и индустријалац, власник две компаније и заступник низа фирми из Уједињеног Краљевства. Остварио је блиске контакте са делом пословне елите у Југославији али такође и са политичким, војним и полицијском круговима у престоници. Био је један од оснивача Радио Београда који је добио статус акционарског друштва. Посредством Ханауа узеће учешће енглески капитал у најстаријем електронском медију. Компанија Маркони Вајерлес (MarkoniWirelessCo), постаће фактички власник и водећи финансијер Радио Београда. Енглези ће бити власници чак 98 посто акција. Ханау ће оставити трага у раду београдске радио станице. Његов устицај био је видљив и што се тиче културне политике. Велики композитор и диригент Михаило Вукдраговић одлуком Ханауа постаће шеф односно уредник музичког програма. Када је у лето 1940. године Радио Београд прешао у државно власништво Јулиус Ханау ће бити протеран из земље.

Почетком тридесетих година биће на радио Београду прочитано пет чланака енглеских аутора који су привукли велику пажњу јавности. У то време су подељене и грамофонске плоче са британском музиком југословенским радио станицама. Једна од станица која је добила ове плоче била је и Радио Београд. Осим власништва Енглези ће искористи радио таласе за промоцију своје културе. Мери Стенсфилд Поповић ја у периоду од 1935. до 1937. године држала часове енглеског језика. Крунисање краља Џорџа VI 1937. године директно је преношено преношено. То је одраз појачане пропагандне делатности британских власти у то доба.

Лондон је био главни центар мушке моде. Посебно су цењени штофови и то како код жена тако и код мушкараца. Ношени су у Југославији енглески шешири. Такође и прслуци лорд Кардиган који су названи по енглеском војсковођи из Кримског рата. Харисова тканина која потиче са архипелага Спољни Хебриди у Шкотској имала је купаца на овдашњем тржишту. Ако би се мушкарац обукао по енглеској моди то је сматрано за врхунац стила и укуса. Нарочито су чланови англофилских друштава и масони тежили да набаве британске одевне предмете. Само је у Београду било двадесет продавница са британском одећом и материјалима и готово све су биле на локацијама у центру града. Многи су директно из Енглеске наручивали робу.

Махом су то биле творевине енглеских компанија које су производиле луксузну одећу попут Акваскутума или Барберија. Од 1935. године повећава се увоз ових предмета и штофова из Велике Британије. У Кнез Михајловој су постојале две продавнице модних артикала и магацин енглеске робе. Поред тога продавани су и енглески фармацеутски и козметички производи.

Британска забавна песма и пратећи плес Ламбетски ход (The Lambet walk) композитора Ноела Геја имала је своје поклонице у Југославији. Промовисан је и приликом годишњег бала Англо-југословенског клуба. Такође је игран и Пале глајд. Реч је о плесу који углавном играју редови парова или група људи. Унакрсно се корача и дижу ноге.⁴⁷ Руке се држе на леђима партнера. Када су приређиване игранке клуба плес се одвијао уз музику са радија. Манифестација Плес преступне године организована је 1939. године. Постојала је посебна секција за бриџ а организвон је и турнир у овој карташкој игри. Југославију оног времена је посећивао приличан број странаца. Хотел Српски краљ у коме су се најчешће могли срести британски гости је постојао две деценије. Уништен је у бомбардовању Београда 1941. године. Англофили су управо у том угоститељском објекту приређивали скупове за госте из Уједињеног Краљевства. Друго битно место окупљања био је хотел Ексцелзиор.

Становништво Југославије ће се са специфичним енглеским начином уживања у пушењу луле упознати завхваљујући посети краља а након абдикације због брака са Волис Симпсон војводе од Виндзора Едварда VIII. Он је путовао по Далмацији 1937. године. Стога је у Београду две године касније основан клуб Виндзор назван по војводи Едварду. То је имало за последицу да се дозволи увоз дувана за лулу. Само су мушкарци могли да буду чланови. Упоредо настају и клубови за разне спортове попут коњских трка и тениса. Удружују се и љубитељи разних псећих, ловачких раса и ствара се обрис модерног односа људи према кућним љубимцима а све то под утицајем Енглеза.

⁴⁷The Palais Glide, <https://www.libraryofdance.org/dances/palais-glide/>, (Сајт посећен 24.8.2021.).

Школство и образовање

Британска помоћ, која је стизала у време Првог светског рата, повући ће за собом и одлазак великог броја ђака и студената да се образују у тамошњим високошколским установама. Ова пракса ће се наставити и након склапања мира. Још крајем рата Богдан Поповић, угледни критичар и професор, одлази као културни изасланик српске владе у Уједињено Краљевство. Тамо је у дебатном удружењу српских студената на Оксфорду одржао предавање под насловом “Шта Срби морају да науче од Енглеза”.

Роберт Ситон Вотсон, енглески историчар и политичар шкотског порекла, и групација интелектуалаца око њега имала је врло широк круг познаника међу српском интелектуалном и политичком елитом. Ситон Вотсон ће са својим истомишљемцима основати организацију Serbian Relief Fund (Српски потпорни фонд). Они ће 1916. године организовати пријем 350 српских ђака и студената у 16 градова широм Велике Британије.⁴⁸ Најзаслужнија особа у обезбеђивању средстава од Вајтхола за образовање младих Срба у Уједињеном Краљевству била је Гертруда Керингтон Вајлд, која ће бити прозвана српском мајком. Све ће то испред српске владе надзирати Павле Поповић, иначе угледан историчар књижевности и професор. Највише су се истицале групе студената у Оксфорду и Кембриџу. Са каснијим приливом сирочади укупан број српске школске омладине у Великој Британији ће достићи 500.

Једанасет година након свог предавања, Богдан Поповић ће истаћи како види по повратку ђака у Србију печат британског образовања. Српски потпорни фонд покренуће у Нишу 1924. године изградњу енглеско-српског дечијег дома на имању манастира Свети Пантелејмон, што ће додатно допринети ширењу енглеске културе у Србији. У присуству Гертруде Керингтон Вајлд ће бити отворен нишки дом за сиромашну децу у новембру

⁴⁸Isto, 94.

1926. године. Надбискуп од Кентерберија ће бити председник Већа за помоћ студентима из српске цркве. На енглеским универзитетима, попут Оксфорда, ће ови студенти теологије бити припремани да буду рукоположени за свештенике. Отуда ће настати јака англофилска струја у Српској православној цркви између два рата.

Енглеска школа у Југославији није постојала. Ипак, деловала је основна школа Српског потпорног фонда у Београду од 1919. године. Наредне године мисија овог фонда биће премештена у Земун. Ситон-Вотсон је намеравао да се и након окончања рада ове институције настави школовање Срба у Енглеској. О томе је писао Јовану Цвијићу и Павлу Поповићу. Морало се услед недостатка новца одустати од планираног српског хостела за српске студенте који би истовремено био седиште Српског друштва Велике Британије. Схваћено је да се временом морају превасходно прихватити студенти који су у стању да плате студије и боравак и да се напусти концепт који је важио током рата и непосредно после њега да сирморашни студенти имају предност. Драгутин Суботић је био просветни референт а држао је часове српскохрватског језика на Кингс Колеџу у Лондону. Он је рођен 1887. године а докторирао је 1914. године у Немачкој. У Енглеску одлази 1916. године. Четири године након тога постаће просветни референт при посланству у Лондону. Аутор је неколико књига а писао је и у британским научним часописима. Залагао се за оснивање југословенских домова у Енглеској за студенте који би се школовали о трошку државе. Михајло Гавриловић посланик у Великој Британији је више пута у писмима Јовану Јовановићу 1921. године нагласио да је потребна трансформација ратних у мирнодобске институције. Он се такође залагао да се свршени студенти шаљу у Енглеску ради учења језика.

Замисао Јована Јовановића Пижона је била да се споје средства из Фонда српског посланика, Српског црвеног крста и Српског потпорног фонда. На све то се надовезао и новац енглеских донатора. Тиме је добијена позамашна свота за стипендије југословенских студената. У Енглеској ће 1917. настати Друштво за образовање српских жена будући да је мушко становништво било десетковано услед рата. Српкиње и Британке су се заједно старале о 12 српских девојчица и девојака од 10 до 18 година старости које су уједно требале да науче језик. Поједине енглеске породице су им пружале смештај током распуста. Медицинске установе нуде бесплатну обуку као што и одређене пољопривредне и инжењерске образовне институције у Британији

омогућавају значајне попусте. То су уједно три професије за које су школоване младе Српкиње. Обе владе олакшавају финансијски терет школовања. Постојала су два одбора ове женске асоцијације са седиштем у Лондону и Београду.

Енглеско забавиште “Чарлс Дикенс” биће основано 1932. године. Имало је васпитачицу Енглескињу Кетрин Бак. Вртић се преселио у нове просторије у новембру 1935. године. Верску службу том приликом обавио је Харолд Бакстон бискуп од Гибралтара. Иза читавог пројекта са својим просторијама и финансијским трошковима је стао Англо-америчко-југословенски клуб. Пошто је примењена енглеска метода васпитања што подразумева интензивне спортске активности и боравак на отвореном деца из нешто мање од сто породица имала су прилику да од малих ногу расту слично својим вршњацима у Уједињеном Краљевству. Кетрин Бак је држала један час енглеског језика сваког дана тако да је трајни печат британског образовања усађен у младе умове. Најпосле 1939. ће бити основано још једно британско забавиште на Дедињу. Убрзо ће потпасти под управу Британско-југословенског института основаног наредне године. Јавила се иницијатива родитеља да забавиште прерасте у основну школу али то није спроведено у дело.

Упркос томе што су као што је наведено по замисли Јована Јовановића Пижона спојена новчана средста из три фонда и добијању 40.000 фунти од енглеских донатора и даље је било великих проблема са издржавањем оних који су студирали у Великој Британији. Случајеви извесног Стевана Лалковића и Сотира Вељковића из Прилепа, који је образовање стицао у Бирмингему илуструју константне муке Српског потпорног фонда да током 1919. године нађе начина од обезбеди егзистенцију младим Југословенима у Великој Британији. Отуда се јавља проблем репатријације односно добровољног повратка у земљу. Инспекторат Краљевине СХС је тражио да се сачини листа од 18 српских ђака и студената који би били враћени у домовину. Притом је изнет захтев за чак стотину пасоша како би били спремни за сваку евентуалност у вези повратка.⁴⁹

Велика Британија је била узор и модел када је реч о систему образовања и државној организацији за многе либерално оријентисане интелектуалце у Југославији. Отуда је Добрици Матковићу одобрено да проучава начин

⁴⁹ АЈ, 344 66 266

функциосања просветних власти у Уједињеном Краљевству. Такођу му је позитивно одговорено на молбу да се упозна са деловањем Хоум офиса (Home office). Ово тело је заправо министарство унутрашњих послова. Матковић је кроз своја истраживања стекао увид у методологију чувања и бриге о документацији. Имао је прилике да види како се одвија званична кореспонденција и у целини гледано како је радила тадашња администрација. Лично је лорд Курзон који је тада обављао функцију секретара за спољне послове интервенисао да се омогућу Матковићева посета Хоум офису. Ово указује да су југословенске власти након рата у потпуно разореној држави желеле да уче од Велике Британије на који начин је најбоље да се организује и регулише државна управа.

Турбуленто време и након окончања ратних разарања односило је младе животе. О томе сведоче трагичне судбине двојице српских студената у Шкотској. Грујица Васиљевић је студирао на Пољопривредном факултету у Единбургу где је и умро. Није враћен да почива у својој земљи него је сахрана била на единбуршком гробљу Морнингсајд 1920. године. Иста судбина задесила је и његовог колегу Милана Машића. И ово указује на хроничну беспарицу јер се са великом вероватноћама може претпоставити да није нађен новац да се млади људи који су стицали образовање у Шкотској сахране крај својих предака у Србији.

Извесни Урош Дојчиновић студирао је рударство у Енглеској. Његова годишња школарина је била 54 фунте. По данашњим мерилима то би било 2700 фунти. Ако се узме у обзир да су поменуте српске девојке током студија плаћале школарину и издржавање од 150 до 200 фунти годишње јасно је да је мада уз велику суму студирање на Рударском факултету у Великој Британији било лакше за породични или државни буџет него медицина, инжењерство или пољопривреда.

Друштво за стручно образовање српских жена (Society for training Serbian women) издваја 50 фунти за девојчице у основној и средњој школи а 200 фунти за оне на универзитету. Да би се стекла диплома за обичне професије је потребно три године док је на Медицинском факултету неопходно шест година. Када је реч о медицини махом су девојке школоване за медицинске сестре и бабице. С друге стране осим што постају дипломирани агрономи обучавају се појединим занатима и вештинама. Секретар друштва је извесна госпођа Мареј која је писала свом министру просвете 1919. године залажући се за српске девојке.

Еманципација жена је незаустивљива не само због рата већ и због активности суфражеткиња. Центар Међународног већа жена водича је управо у Лондону. Српкиња која се презива Васић успела је да буде део руководства ове интернационалне туристичке организације.

Иако су се девојке махом обучавале да буду помоћно особље у болницама као што су медицинске сестре случај докторке Наталије Дракулић показује да и у лекарској професији продиру жене. Она је отишла на специјализацију у Енглеску. Међутим, тамо је имала недаће са курсом фунте и динара. Скромна стипендија није била довољна за иоле пристојан живот у Лондону. Отуда се обратила Министарству здравља да се добијена сума значајно увећа. Одобрено јој је 30 фунти годишње без обзира на флукуацију курса.

Школа Словенских студија у Лондону добила је званично одобрење од власти за рад 1920. године. Лектор за српски језик је имао плату од 120 фунти годишње а уједно је био члан Одбора за словенске студије. У Југославији је истакнута потреба да се лекторова плата увећа. Друге државе са Балкана а и ширег подручја саме сnose трошкове лектората. Гавриловић је у својству посланика изразио мишљење да влада Краљевине СХС треба да обезбеди новчана средства од 250 фунти годишње како би се основала катедра за српски језик. За Југословене је предвиђен посебан одсек у новој згради Универзитета у Лондону за коју је тада планирано да буде изграђена. Најпосле је влада у Београду одобрила тражених 250 фунти како би се подстакло изучавање српског језика и културе у Енглеској. Као предавач српског језика именован је Драгутин Суботић. Тежња београдских просветних власти је била да се звање предавача уздигне на виши ниво од лектора.

Кингс колеџ који као установа високог образовања постоји још од 1829. године када су га основали краљ Џорџ IV и војвода од Велингтона и који ће недуго затим постати огранак Универзитета у Лондону неговао је сарадњу са Србима. Заслуге за то припадају директору ове институције Бероузу који се залагао за интересе српских студената у Енглеској. Отуда је са жаљењем примљена вест о смрти Бероуза 1920. године. Југословенско посланство је тим поводом изразило искрено жаљење.

Драгутин Суботић се као просветни инспектор често помиње у документима што сугерише да је био прилично активан и упућен у проблематику југословенских студената. Он је именован као представник Српског одбора за

образовање уместо Михајла Цукића. То је било 1920. године. Увидео је потребу да се у Југославији ангажује већи број професора енглеског језика. Притом се наглашавају строги критеријуми за све наставнике и професоре који би из Енглеске дошли да предају свој језик у Југославији. Енглески држављани су се неретко сами пријављивали да предају у југословенским школама. Пример тога је Констанс Смит. Она је рат провела као шкотска медицинска сестра у данашњој Северној Македонији. С обзиром на искуства у Југославији изразила је жељу да образује овдашњу децу.

Поједини српски студенти у Енглеској и Шкотској имали су проблеме са законом. Студент Дрињаковић је оптужен да није вратио дуг те је завршио на робији. Драгутин Беговић, такође студент пољопривреде у Единбургу је малтене протеран из Шкотске на захтев школске управе. Има алузија да се није на одговарајући начин опходио према девојци које се у документима само именује са надимком Лин. Она међутим тврди да је Беговић у контакту са њом исказао поштовање и да се односио према њој као према дами. Утисак је да су овакви случајеви ипак били реткост а могуће је да су предимензионирани и да је долазило до неспоразума.

Два наставника из Сарајева, Фехим Барјактаревић и Душан Бугарски, послати су у Лондон да уче језик 1920. године. Због тога су тражили од Министарства просвете надокнаду трошкова за време које проведу у Енглеској. Нису добили помоћ од министарства али јесу од посланика у Лондону. Схваћена је након ратне катастрофе потреба да се створи сопствени кадар образован у иностранству када је реч о језицима а не само да се чека долазак наставног кадра из иностранства.

Фавершам је место у Кенту на северу Енглеске. Тамо је током 1920. године боравила група српске деце. У Енглеској је тада било дозвољено и физичко кажњавање ученика. Отуда су се српски ђаци жалили на услове за учење као и сам боравак у Фавершаму. Суботић је послао извештај властима у Београду. Он је сматрао да су притужбе претеране и да се тешко могу наћи бољи услови од оних у Фавершаму. Посебан проблем представљао је недостатак српског свештеника. Тим поводом је контактирана руска црква у Лондону.

Комуникација између две владе одвијала се и када је реч о законодавству као и педагогији односно образовању младих у земљи. Тако је Министарство просвете Краљевине СХС изразило интересовање за реформе у школству Велике Британије. Зато се обратило Посланству у Лондону да набави законе,

уредбе и прописе који се тичу те области. Од Енглеза су добијене копије Закона о образовању из 1902. и 1918. године. Такође су прибављени записи говора председника одбора за образовање у британском парламенту. Британци су осим тога препоручили и штампању публикацију која садржи комплетан текст закона.

Драгутин Суботић је набавио низ књига о педагогији за Министарство просвете. Укупно има 19 наслова британских аутора из ове области. Та литература је на располагању учитељима, наставницима и професорима како би усавршили овдашњи систем образовања. Некада су у вези српских студената колале необичне гласине. Просветне власти Краљевине СХС су оштро демантовале тврдњу да студенти који су завршили Оксфордски универзитет нису касније могли да се запосле у својој држави. Изражено је високо уважавање Оксфорда као образовне институције. Из демантија следи да је реч о неистинама.

Било је и српских студената теологије у Оксфорду. Ово је и поред тога што је изискивало значајна средства допринело зближавању два народа. Наметнуло се питање смештаја тих студената о коме се доста расправљало. Планирана је и организација српског дана за студенте у Оксфорду. Имајући у виду да реч о институцији која вуче корене из једанаестог века импонује што су људи са ових простора оставили траг у једном од најзначајнијих универзитета на свету. Драгутин Суботић је поставио питање српске културне пропаганде у Енглеској и Великој Британији. Настојао је да за представљање културе Србије буду уложена већа средства и да се целовитије и у већем опсегу презентирају културна остварења и постигнућа народа Србије.

У част велике шкотске лекарке, хирурга и суфражеткиње која је била оснивачица Болница шкотских жена за службу у иностранству (Scottish Woman's Hospitals for Foreign Service) формиран је Фонд Елси Инглис. У знак сећања на ту жену која је добила орден Белог орла у Србији фонд је истакао да намерава да сноси трошкове једног професора на Медицинском факултету у Београду. Слободан Јовановић је разговарао са представницом фонда госпођом Палистер о тој планираној донацији.

Конзулат Краљевине СХС 18. Јуна 1928. године затражио је од енглеских власти списак литературе односно периодичне штампе. Циљ је да дође до размене научних, уметничких и књижевних публикација ради обogaћења фонда библиотеке министарства просвете. Просветни инспектор Драгутин

Суботић поднео је реферат о овом виду културне сарадње у фебруару 1929. године.⁵⁰

Национални савез наставника из Лондона односно њихов генерални секретар Голдстон се интересовао за систем образовања у Југославији. Он је поставио више питања југословенским дипломатама. Занимало га је да ли су сва деца обавезна да заврше основну школу и може ли се уписати средња школа без претходно завршеног основног степена образовања. Желео је да сазна колики су трошкови читавог система по ђаку. Голдстон је питао и са колико година је обавезно започети а са колико завршити основно односно средње школовање. Уследио је одговор Драгутина Суботића да свако дете мора да заврши макар четири разреда. Тек онда креће у средњу школу при чему је обавезан и пријемни испит. Основно образовање траје од седме до једанаесте године а средње које није обавезно од једанаесте до деветнаесте. Суботић није пружио информацију о трошковима образовања обећавши да ће се распитати и о томе. Ова анкета је обављена крајем двадесетих година.

У Лондону је 1929. године отворена школа словенских и источноевропских студија. То је у оквиру институције King's college. Они траже асистенцију конзулата око личности које би могле да помогну у том подухвату. Такође су упутили молбу да се истакне програм студија и распоред часова како би се привукла пажња заинтересованих за њихов курикулум.

Било је и случајева да се Енглески ђаци школују у Југославији. Универзитету у Манчестеру се обратио извесни студент Гејенс који је у Загребу похађао средњу школу. Положио је већину прописаних предмета али не и завршни испит нити је савладао читав програм школовања. Зато није добио одобрење да се упише на Универзитет у Манчестеру.

Међународна конференција студената има седиште у Лондону. Њих је занимало да добију информације о било каквим конференцијама, изложбама, конгресима, музичким фестивалима или прославама у Југославији. Посланство у Лондону је послало одговор да је током 1929. године била изложба слика и националних костима у Сушаку крај Ријеке који организује агенција Путник. У августу су у Перасту велике црквене свечаности. Такође и у манастиру Савина у Боки которској. Министарство иностраних дела истиче да ће бити редовних пролећних и јесењих изложби 1929. године и

⁵⁰AJ, 341 96 267

откривање спомен плоча погинулим студентима београдског универзитета. Иначе током 1929. године наводи се у саопштењу министарства неће бити нарочитих културних манифестација. Међународна конференција студената је написала свој некомерцијални водич за Европу у коме се налазе подаци о културним манифестацијама у Југославији.

Студент Душан Осмокровић се током рата школовао у Глазгову у Средњој школи науке (High school of science). Оставио је веома снажан утисак на директора своје школе што је овај потврдио низом суперлатива и похвала на његов рачун изнетим у допису посланству након више од деценије касније. То говори да су и на подручју Шкотске као важног дела Уједињеног краљевства српски студенти оставили добар утисак.

Чак и у Велсу на Универзитету у Кардифу постоји значајан пример студента Благоја Петаковића из Сарајева који је са успехом окончао студије. Студенти из ових крајева стизали су дакле у све земље које сачињавају Велику Британију.

Неретко се у документацији може наћи неко ко је морао да се врати у Југославију. Разлог томе је или неуспех на студијама или недостатак новчаних средстава. Такав је случај Богдана Рајаковића коме је одузета стипендија при чему је послат натраг у престоницу Србије и Југославије.

Има примера да су Британци подстицали и награђивали познавање историјске науке. Почасни вицеkonzул Лајон је наменио награду од 2 фунте и 6 шилинга за најбољег ученика народне историје у Великој Плани 1926. године. Наредне године иста награда је додељена ученику школе у Београду. Добитници су ратна сирочад. Извесни Михајло Живоквић ће касније бити добитник овог признања за познавање историје које ће постати традиционално и распрострањено по Југославији. Лајонова награда ће бити додељивана у нешто мањем износу и тридесетих година двадесетог века.

Југословенске власти су показале велико интересовање за народно просвећивање односно образовање одраслих. Обратиле су се просветном референту Драгутину Суботићу да би сазнале како изгледа едукација одраслих у Великој Британији. Владета Поповић као делегат министарства просвете присуствовао је конференцији у Кембриџу у фебруару 1929. године која се бавила овом темом. Књигу о образовању одраслих обавезао се да напише Перо Слијепчевић а извештај о овој проблематици Слијепчевић је

требало да пошаље у Лондон организацији која се звала Светско друштво за народно просвећивање.

Извесни пуковник Блинкен се обратио посланству како би саставио чланак о образовању лекара и фармацеута у Југославији. То је било 1931. године. Њему је као одговор послат детаљан програм студија за обе ове делатности. Контакти међу придоњацима су били интензивни. У природне науке спада и шумарство. Бави се управљањем шумским подручјем. Слободан Баранац је похађао студије шумарства у Кембриџу од 1916. до 1919. године и стекао диплому. То је потврђено документом просветног инспектора из 1931. године. Уз то је приложен детаљан програм студија које је морао да савлада.

За енглеске ђације из школе Батерси биће организована екскурзија у Југославију августа 1931. године. Обићи ће све веће градове и центре попут Београда, Загреба и Љубаљане а такође ће посетити и Дубровник као водећу туристичку локацију. У организацији агенције Путник провешће нешто више од три недеље на подручју Југославије. Овај пут је имао више промотивну него комерцијалну сврху јер је цена била мања од тржишне али је свакако допринео јачању веза и бољем познавању двеју држава односно њиховог становништва.

Школовање у Великој Британији је доносило одређени престиж и било цењено. Милану Соколовићу је одобрен пријем у државну службу након окончаних студија и пошто му је истекла стипендија у Лондону. Нису сви остајали до краја школовање чак и ако их нису притискале тешкоће са новцем или успехом на студијама. Три ћерке адвоката Владимира Душмановића су као девојчице завршиле ране разреде основне школе у Енглеској. Одобрен им је повратак у Београд како би наставиле школовање у Југославији.

Крајем тридесетих је као и у ранијим периодима био врло предузимљив Драгутин Суботић овог пута у својству специјалног изасаланика југословенске владе. Смештај и плата су финансирани од стране Министарства просвете. Главно задужење Драгутина Суботића је да се стара о југословенским студентима у Уједињеном Краљевству.⁵¹ Некада су и југословенске компаније помогале студирање Југословена. У неким приликама су им се обраћале државне институције. Студент Мухамед Мешковић добио је стипендију у износу од 45 фунти

⁵¹AJ, 66,1271- 1520

како би платио школарину. То је било 1940. године. Управа компаније Југословенски челик је замољена да надокнади трошкове Мешковићевог студирања.

Дешавали су се и помало бизрани случајеви на школовању у Уједињеном Краљевству. Будући да није успео ни језик да савлада стипендија је убрзо укинута студенту Томи Јовановићу. Осим што је немилице трошио новац није му пошло за руком да за две године научи енглески језик тако да је на испитима могао само да се потпише. До тога је дошло исте године када је затражена надокнада за трошкове Мухамеда Мешковића. Наредне године је тражено од Рикарда Салга студента из Загреба да поднесе документацију везано за студирање и положене испите. Исти је случај са Ериком Милером и његовим братом Алфредом из Славонског Брода. Њима је одобрено да се школују на техничком факултету у Лондону.

Међу бројним учитељима то јест наставницима у иностранству у том периоду од којих су неки из Југославије ишли у далеке и егзотичне земље Јужне Америке није у архивској грађи пронађен ниједан да је боравио и радио у Великој Британији. У целини гледано малобројни су студенти који су ишли на универзитете у Велику Британију у предратном периоду. Пада у очи да се далеко више њих одлучује за одлазак у немачке и аустријске центре високог образовања чак и након аншлуса иако су тамо увелико на власти нацисти а почео је и Други светски рат.

Добривоје Стошовић је студирао право и економске науке у Лондону и Кембриџу 1922. године. Он ће бити министар просвете од средине 1935. до октобра 1937. године. На почетку његовог мандата биће уведена прослава англо-америчког дана. Стошовић је наредио да се свим ученицима средњих школа одржи предавање о Англосаксонцима 1. новембра 1935. године. Тада су у школама била доступна издања Удружења пријатеља која промовишу Велики Британију.

Када је реч о настави језика енглески је у Југославији био потпуно инфериоран у односу на француски и немачки. Од средњих школа тек ће се између два светска рата у поморско-трговачким и појединим приватним школама предавати енглески ако се изузму универзитет и поједина удружења. Безуспешан је био покушај чак и да се уведе као факултативни предмет у гимназијама. Политчка ситуација у другој

половини тридесетих ће подстаћи расположење у јавности да се то промени. Атентат на краља Александра у Марсеју и притисак нацистичке Немачке су проузроковали да се више размишља о приближавању Лондону а самим тим и усвајању културних тековина Енглеске. Припреман је наставни кадар за енглески језик слањем група свршених студената у Енглеску на једногошњи курс. Са том праксом се започело 1922. године. Иако је овај аранжман важио све до почетка Другог светског рата то неће резултирати увођењем енглеског језика у обавезну наставу. Доношење закона о томе и напори министра Добривоја Стошовића нису дали значајније резултате јер је било могуће само у великим градовима да се тако нешто спроведе у дело. Они који су завршили курс у Енглеској нису добијали посао док је немачки фаворизован из економских разлога. О увођењу наставе енглеског језика у школе је разговарано и приликом посете Милана Стојадиновића Лондону 1937. године.⁵² Стога је четворо студената крајем тридесетих година оба пола послато у Енглеску на постдипломске студије и тромесечни курс језика. На крају се све свело на то да је енглески постао факултативан предмет у две београдске гимназије.

Министарство просвете је 1919. тражило професоре енглеског језика различитих полова. Курсеве језика организовали су Англо-америчко-југословенски клуб, Југословенско-британски институт и Британки савет. У Клубу је у међуратним годинама три хиљаде људи научило енглески. Осим Београда постојале су катедре односно одељења у Загребу и Љубљани. Свака је имала по неколико стотина студената. У позним тридесетим годинама биће омогућено полагање испита по стандардима Универзитета у Кембриџу. Мало ко је успео да стекне ниво знања који је то изискивало.

Јасно је било да Британци након завршетка рата нису више били заинтересовани да финансирају студије Југословена у својој држави. Фондови из ратних дана наставили су да функционишу али је била неопходна асистенција појединаца. Дипломе стечене у Великој Британији имале су равноправан статус са југословенским дипломама. То питање је посебно разматрано на седници Универзитетског савета 7. децембра 1923. године. Усвојена је резолуција о равноправности диплома. Ипак, предвиђено је полагање диференцијалних испита тамо

⁵²Ž. Avramovski, *Navedeno delo*, II, 549.

где постоје разлике између британских и југословенских курикулума.⁵³ Посебан проблем представљао је матурски испит који неки од студената у Великој Британији нису полагали. Британски фонд за стипендије за Југословне постоји од 1919. године. Заснива се на преосталим добровољним прилозима за изблеглице у току рата. Њиме су управљали челници Српског црвеног крста Френк Хејстингс и Павле Митровић. Новчана средства су била подељена на два дела. Други део је био намењен студирању у Уједињеном Краљевству.

Многи врло битни интелектуалци и англсофили привођили су крају студије двадесетих година. Један од њих је био Градимир Козомарић иначе благајник Удружења пријатеља, сарадник британских обавештајних служби и новинар државне агенције Авале. Дипломирао је економију и право на Оксфорду 1923. године. Био је дописник листова Тајмс и Ивнинг Стандард из Београда а од 1940. године шеф енглеске агенције Британова. У истакнуте енглеске ђаке спадају и англисти Обрен Вукомановић, Живојин Симић, Јосип Торбарина и Боривој Неђић који ће временом постати професор енглеске књижевности.

Што се тиче селекције кандидата за студирање главна тешкоћа је била незнање енглеског језика. Са протоком времена све се више водило рачуна да се искључиво шаљу они који су научили језик. Британске инвестиције у Југославији још од почетка двадесетих година одредиће у великој мери тип односно област студија. Енглеска трговинска банка била је директна испостава Британског министарства трговине. Представљала је главног финансијера сваког пословног подухвата између две државе. Деловала је на овдашњем тржишту од 1920. до 1928. године. И након што је банка ликвидирана остаће снажно присуство британске економије у Југославији. Отуда се очекивало од Југословена у тој држави да стекну знања о привреди, трговини и сродним областима. Касније ће се тражити да се у Уједињеном Краљевству стичу знања о рударству, хемији и разним областима технике односно машинства. Југословенски стручњаци за рударство су требали да се запосле у рудницима у Југославији чији су власници били Енглези. То је уступак који је од енглеских власника рудника успео да издејствује Драгутин Суботић. Студије рударства постају најзуступљеније међу југословенскоим студентима од 1935. године

⁵³Ž. Avramovski, *Navedeno delo*, I, 184.

Постојале су две интелектуалне асоцијације везане превасходно за енглеску културу и систем образовања. То су Удружење бивших југословенских ђака у Великој Британији које је основано децембра 1933. под покровитељством кнеза Павла и имало око 100 чланова као и Удружење студената енглеског језика и књижевности Универзитета у Београду које је настало 1938. године. Удружење бивших југословенских ђака у Великој Британији поред других манифестација које је органозовало одлучило се и на одлазак на екскурзију 1936. године. Тада је било две деценије од почетка њиховог школовања. Зато су обишли све значајније универзитетске центре. Том приликом је реализован велики број сусрета са сродним организацијама и значајним личностима. Удружење студената енглеског језика и књижевности је имало разноврсне активности као што су предавања, концерти или књижевне вечери. Посета Југословенском друштву Велике Британије у Лондону је обављена 1939. године. Поред организовања културних дешавања као што су Бајронове вечери на Филозофском факултету нису крили своју антифашистичку оријентацију.

Михајло Гавриловић као посланик је 1922. године будући да је успостављена сарадња са Школом словенских студија предложио да се одобри стипендија једном студенту који похађа ту образовну установу. Југословенске власти су ово прихватиле. Послата је студенткиња српског језика и наставница женске гимназије која се презива Николсон и која је уједно радила докторску тезу о богумилима односно патеренима у Босни. Тек девет година касније биће послато двоје супружника који су студирали општу славистику у Београду. Поједине жене су такође успеле да дођу до енглеских стипендија како би усавршиле своја стручна знања. Од стране женских организација су додељене две стипендије 1932. године. Једна је била за медицину а друга за библиотекарство. У Енглеској је докторат стекло шесторо Срба. Три докторске дисертације су биле из области енглеског језика и књижевности. Међу њима је била и једна жена. То је Аница Ђукић из Новог Сада. Одбрањен је и по један докторат из филозофије као и историје.

Научна и књижевна сарадња

Енглеска књижевност презентирана је и кроз живу реч. Књижевнице Етел Луис и Ребека Вест имале су успешну турнеју по Југославији.⁵⁴ Пуковник Веџвуд Бен је такође представио своја дела југословенским читаоцима. У Југославију стиже да свој рад представи Брус Локарт познат по својим мемоарима као тајни агент као и ирски писац Вилијам Тилинг.

Осим стицања образовања у Уједињеном Краљевству било је и случајева сарадње међу научницима из две државе. Што се тиче физике односно телекомуникација научник Димитријевић се пријавио за дозволу да користи апаратуру за пријем сигнала бежичним телеграфом који су поседовали Енглези. Једна у низу енглеских донација је био микроскоп и офталмолошки прибор поклоњен одговарајућим установама у Србији чиме је помагано изучавање природних наука у Србији. То је учинила Кетрин Корбс. Медицинске стручњаке у Уједињеном Краљевству интересовало је стање југословенске медицине. Стручни часопис за генеалогiju и акушерство из Лондона у чланку посвећеном преминулом стручњаку лорду Робертсу бави се наставом акушерства у другим земљама. Аутор чланка Беркли тражи да се његов упитник преведе на српски. То је било 1929. године. Упитник је прослеђен декану Медицинског факултета у Београду да се пошаљу одговори у вези са обуком експерата за акушерство. Поред Београда питања су прослеђена и лекарима у Загребу.

Достигнућа српске то јест југословенске археологије заинтеревовала су британске научне и интелектуалне кругове. Милоје Васић је 1905. године открио неолитску културу у Винчи. На истом локалитету спровео је ископавања од 1908. године. Васић је доста сарађивао са Британцима. Од колеге археолога Чарлса Хајда иначе власника листа Бирмингем Пост добио је неопходну финансијску помоћ од 400 000 динара за своја ископавања у Винчи од 1929. до 1931. године. Поред тога у читавом пројекту учествовао је британски писац, преводилац и дописник Алек

⁵⁴Isto, 435.

Браун и његова супруга Кетрин која је била запослена у британској амбасади у Београду. Алек Браун је у прво време био гимназијски професор када је стигао у Београд 1920. године. Као лингвиста желео је да унапреди знање српског језика. Такође је био и дописник листа Тајмс. Радио је и на достави едукативних филмова из Велике Британије.

Милоје Васић је Баруновој супрузи посветио читав том свог дела о Винчи. Са Васићем је сарађивао и угледни британски археолог Џон Линтон Мајерс. Архивска грађа говори о предавању које је у Лонодну 1931. године одржао Милоје Васић а у коме је представио резултате својих истраживања. Том приликом је одржана и изложба археолошког материјала из Винче. Новцем добијеним од Енглеза је основана Збирка археолошког семинара са материјалом из Винче.

Ројал институшн (Royal institution) водећа научна установа у Великој Британији се обратила југословенском конзулату 1930. године поводом прославе стогодишњице открића електромагнетне индукције. То је остварио енглески физичар Мајкл Фарадеј. Прослава је предвиђена за наредну годину. Са југословенске стране је предложено да технички факултети у Београду, Загребу и Љубљани узму учешћа у прослави. Водило се рачуна у обе земље о научним открићима која су значајна за читаво човечанство.

Професор Анте Дабиновић обављао је архивска истраживања у Форин офису односно британском Министарству спољних послова. Проучавао је шездесете године деветанестог века и односе британског министра спољних послова и Наполеона III. Притом је имао доста проблема да му се одобри његово историјско истраживање. Молио је посланство да му препоруче неког из Паблик рекорд офис (Public Records office) који је био водећа архивска институција у држави како би му омогућили приступ документима ради писања књиге. Напослетку је успешно привео крају своје истраживање.

Међу избеглицама је било предузимљивих пословних људи који су свој боравак у Енглеској искористили да стекну знања која су намеравали да пренесу и примене у својој земљи. Такав је случај Радомира Ђурића који је читаву деценију провео у Енглеској. Када се након тог периода вратио у југословенску и српску престоницу желео је да спроведе пастеризацију, стерилизацију и паковање млека по британској методологији. Још један пример настојања да се сазнања струке у Енглеској остваре у пракси у Југославији је учествовање др Илића-Раковачког на конгресу лекара у

Лондону 1932. године. Туберкулоза је била једна од најужаснијих болести тог времена која је односила многе животе. Илић-Раковачки је усвојио методу лечења овог опаког обољења од једног енглеског колеге. Иначе, ретки су одласци српских научника у Уједињено Краљевство.

Лондонски слависта Цопсон ће посетити Југославију 1927. године. Намера му је била да проучи језик, књижевност и ситуацију у самој држави. Поједини енглески инвеститори и део јавности били су заинтересовани за Балкан а у оквиру полуострва и Југославију као њен саставни део. У писцу и лектору Арчибалду Лајолу пронађена је одговарајућа личност која ће описати прилике у Југославији. Након што је написао књигу *Балкански пут* посетиће ову државу у више наврата да би 1935. године уз помоћ британских пословних људи који су имали удео у овдашњим рудницима дошао на студијско путовање да напише посебно дело о држави јужних Словена.

Британске научнице су такође пружиле свој допринос изучавању ових простора. Тако је Оливија Лоц написала социолошку расправу о људима на југу Србије и Црне Горе. И у сфери уметности односно музике је било посетилаца који ће промовисати овдашња културна достигнућа свету. Стога је Хју Рос енглески диригент стигао у Југославију како би упознао фолклор односно песме и игре да би у договору са овдашњим функционерима задуженим за културу изабрао музику која ће бити део Светске изложбе у Њујорку. Џулија Кук Вотсон Четертон била је пијанисткиња и композиторка из Њукасла иначе рођена 1884. године. Врло активна чланица и оснивачица Друштва жена музичара у својим каснијим година посветиће велику пажњу музиколошким истраживањима народне музике. Много је путовала, снимала и правила нотне записе. У оквиру својих егзотичних путовања боравила је на Балкану. Посетила је данашњу Северну Македонију, Црну Гору и Србију. Ишла је мазгом од села до села са циљем да народне песме и уопште овај вид музичке заоставштине остане трајно записан.⁵⁵

Британци као и англосфили су неретко држали предавања у Београду која су притом биле врло посећена. Од друге половине тридесетих година биће их све више. Најчешће је југословенска јавност кроз њих могла да стекне представу о британској империји, држави, историји, систему вредности и

⁵⁵Julia Chatterton – a forgotten female composer and musician, <https://www.dcmmedals.co.uk/julia-chatterton-a-forgotten-female-composer-and-musician/>, (Sajt posećen 4.9.2021).

начину живота. Ређа су била предавања о културним темама. Једно од њих је одржао дипломата, обавештајац и новинар Брус Локарт на Коларчевом народном универзитету. Тема је била опстанак књига. Ребека Вест ће у јуну 1936. године имати предавање о енглеској књижевности. Браћа Питер и Роналд Пирсон пропутовали су читаву Југославију и држали предавања по англофилским друштвима.⁵⁶ Иначе обојица студенти на Универзитета у Оксфорду описивали су 1938. године своје путовање по Сједињеним Државама.

Културне везе двеју земаљу осветлило је предавање Душана Стојановића дописника Централног пресбироа. Он је 1939. године ову тему обрадио под насловом “Културни контакти између Енглеске и Југославије”. Директор Југословенско-британског института Дејвид Шилан одржао је предавање о лингвистици. Копланд наставник енглеског на Универзитету у Љубљани у свом излагању се бавио фонетиком. Џејмс Вајлс се у предавању на Коларцу из 1938. године фокусирао на дело Његоша односно Горски вијенац и Мажуранићево дело Смрт Смаил-аге Ченгића. Новинар и дописник из Београда Ловет Едвардс посветио је своје излагање врло интересантној теми а то је амерички и британски хумор. Југослованска јавност у целини гледано је имала мало или никакво предзнање о темама везаним за Велику Британију. Домаћи предавачи су доста говорили о везама Британске Империје и Југославије, о енглеској филологији и култури као и о унутрашњој и спољној политици и економији.

Долазило је и до неразумевања па и чарки. Павле Стефановић музички критичар након предавања Ловет Едвардса посвећеног делу композитора Светомира Настасијевића реаговао је љутито сматрајући да Едвардс има империјални и потцењивачки однос према овдашњој култури. Енглезе је међутим више интересовало оно што је аутентично него покушаји угледања на европске моделе у култури.

Геолошки институт из Београда учествовао је на интернационалном геолошком конгресу у Лондону 1939. године. Тема којом су се бавили била је везана за руднике гвожђа што свакако треба сагледати у светлу значајних енглеских улагања у руднике. И када је реч о уметности постојале су интернационалне организације са седиштем у Лондону које су истовремено

⁵⁶Ž. Avramovski, *Navedeno delo*, II, 656.

имале огранке у Југославији. Такав је случај са Међународним друштвом за савремену музику. Председник тог удружења био је професор музике са Универзитета у Кембриџу Едвард Дент. Председник југословенске секције друштва био је Милоје Милојевић. Он је пружио значајан допринос активностима ове асоцијације својим учешћем на састанку музичких критичара 1935. године. Три године након тога одржан је фестивал Међународног друштва за савремену музику на коме је Злата Ђунђевац Гавела изводила оперска дела словеначког композитора Славка Остерца и Војислава Вучковића.

Након посете Кенета Џонсона биће додељена значајна донација књига часописа и новина. То је подељено универзитетима и англофилским удружењима. Чак је послата и покретна библиотека. До нових обимних пошиљки књига ће доћи 1937. и 1940. године. Углавном су то дела из књижевности, филозофије и разних наука. Војска спаса (The Salvation Army) основана је 1856. у Лондону где јој је и данас седиште. То је хуманитарна организација иза које стоји протестантска деноминација методиста. Непосредно након Првог светског рата поделили су у Београду тканине тако да су многи носили беличаста одећа. На тај начин су макар и силом прилика диктирли стил одевања и модне трендове.

Британско лекарско друштво а и друге институције биле су врло издашне када је реч о поклањању књига. Лекарско удружење је већ 1920. године понудило донацију ове врсте. Универзитетска библиотека је добила чак 145 сандука са штампаним делима. Британско књижевно друштво формирано пре два века ће основати Комитет за унапређење интелектуалне сарадње међу савезничким и пријатељским земљама непосредно по окончању Првог светског рата. Главна активност им је била снабдевање књижевних дела за разрушене библиотеке у ратним разарањима. Неколико стотина раритетних примерака ће тим путем стићи у Југославију. Такође су и британски стручни часописи из хемије стизали до овдашњих експерата из те области. И други финансијски потицаји југословенској науци долазили су од разних помагача. То се нарочито односи на Фонд Елси Инглис.

Југословенски научници у Великој Британији

Бранислав Петронијевић је био филозоф и палеонтолог који се родио 1875. године у близини Уба. Протумачио је еволутивни однос птица и гмизаваца. Направио је јасну разлику између диносауруса који по изгледу подсећају на птице а чији је назив археоптерикс (*Archaeopteryx*) и ишчезле врсте археорнис. Отуда се у Британском музеју у Лондону чува један од два фосилна узорка животиње поред кога је стајао натпис не енглеском да је овај таксономски род научно одредио Петронијевић. Он је у Британском музеју који као природњачка установа постоји више од два и по века уживао велики углед.⁵⁷ Био је заступник Слободана Јовановића као шеф ратног пресбирао.⁵⁸ Он је 1916. године изразио жељу да оде у Лондон и предаје на наком универзитету. Тамо је и завршио при чему је заједно са Јованом Јовановићем приступио изради студије о Словенима у науци. У том периоду објављује низа радова и пружа допринос националној пропаганди. Ту је током 1925. и 1926. године обављао детаљна истраживања. Поред тога био је један од преводилаца на енглески дела Руђера Бошковића *Филозофија теорије природе*. У предговору ове књиге је енглеским читаоцима представио биографију Руђера Бошковића коју је написао 1922. године.

Богдан Поповић је рођен у Београду 1864. године. Школовао се у Београду и Паризу. Постаће професор француског језика и књижевности. Током рата се посветио питању Македоније. У Велику Британију одлази априла 1915. године. Уживао је велико поштовање тадашњег енглеског посланика у Србији а имао је задатак да пропагира идеју уједињења јужнословенских народа. Настојао је да научним аргументима убеди британску јавност да Македоници нису Бугари.⁵⁹ Био је у донекле напетим односима са појединим енглеским интелектуалцима попут Ситона-Вотсона, Еванса и Викам Стида. Након потписивања Лондонског уговора британска јавност уз поред осталих и његове заслуге постаје наклоњенија захтевима Срба. Настојао је са братом Паало да утиче на савезника да се дотури помоћ када је крајем 1915. Године била у безизлазном положају. Интелектуалци у емиграцији у Лоноду почињу да се окупљају у оквиру групе колоквијално назване “Србијанци”. Међу

⁵⁷М. Stojadinović, Navedeno delo, 24.

⁵⁸ Lj. Trgovčević, *Naučnici Srbije i stvaranja jugoslovenske država 1914-1920, Beograd 1986.* 25.

⁵⁹ Lj. Trgovčević, исто, 39.

њима су Богдан и његов Брат Павле Поповић. Ту се разматрају многа значајна питања мимо Југословенског одбор почетком 1916. године. У Лондону настаје концепт Кратке југословенске енциклопедије у чијој изради ће учествовати браћа Поповић. Сличан подухват упоредо је обављан у Паризу. Било је укупно 39 сарадника у Лондону. Енциклопедија није окончана до краја рата а део материјала је коришћен на Мировној конференцији у Паризу. Богдан Поповић је преминуо у Београду 1944. године.

Претеча Драгутина Суботића са сличним овлашћењима и функцијом инспектора за српску наставу у Енглеској био је Павле Поповић. На том положају ће остати до краја 1918. године. Као стручњак за књижевност био је универзитетски професор више од три деценије. Његов живот а и интелектулни развој прожети су везама са Енглеском. У Лондону је написао свој капитални уџбеник *Југословенска књижевност*. Прво издање овог дела се појавило у Кембрицу. Био је члан Југословенског одбора . Током рата је у Лондону уређивао часопис Прес Екстрактс (Pressextracts). Био је председник секције за штампу на мировној конференцији по окончању рата. Имао је велики број сусрета са енглеским интелектуалцима и новинарима које је знао из Лондона. Њима је тумачио југословенску политику. Такође је давао интервјуе и писао коментаре у британској штампи. Радио је и на штампању билтана на српском, француском и енглеском. Родио се у Београду 1868. године. Низ чланака како стручних о књижевности тако и оних који су се тicali политике писао је на енглеском језику. Више дела посветио је Доситеју Обрадовићу и то превасходно утицајима енглеске културе на овог српског просветитеља. У угледном енглеском стручном часопису посвећеном књижевности и политици Квотерли ривју објављује 1919. Године стручни рад под насловом “Српски англофил Доситеј Обрадовић”. Исте године у часопису Мисао објавиће чланак под насловом “Доситеј у Енглеској”.⁶⁰ Као и Суботић предавао је на Кингс колеџу у Лондону. У Енглеској је 1931. године боравио заједно са братом Богданом који је такође велико име српске књижевне критике и теорије. Позвани су од стране тамошњих научника ради интелектуалне сарадње. Живео је до 1939. године у Београду.

Међународна геодетска и геофизичка унија одржала је 1936. године конгрес у Лондону на коме су била три учесника. Један од српских научника на

⁶⁰British-Serbian relations from 18th century to the 21st centuries, navedeno delo, 111.

конгресу је био Јеленко Михаловић. Рођен је у Врбици крај Зајечара 1869. године. Заузимао је високе положаје у астрономској опсерваторији и био професор геодинамике у Геолошком заводу на Филозофском факултету у Београду. Био је мобилисан и узео је учешћа у старању о научној опреми у ратним временима. После рата ће постати директор Сеизмолошког завода. Та функција која ће бити доживотна одредиће његову научну каријеру.⁶¹ Поред изузетних научних остварења Јеленко Михајловић је био и председник Друштва за ширење англо-саксонске културе у Југославији. Као председник југословенске испоставе Међународне геодетске и геофизичке уније Михајловић је интензивно сарађивао са британским колегама.

Михајло Гавриловић осим што се бавио практичном дипломатијом био је и експерт за британско-српске односе. Отуда је објавио у листу Славоник ривју детаљну анализу раних српско-британских дипломатских односа. То је врло исцрпна, научна студија о првом британском дипломати пуковнику Хоџису.⁶² Гавриловић је рођен у Алекснцу 1868. године а преминуо је у Лондону 1924. године док је био на функцији посланика. Обављао је дужност управника државног архива а учинио је пуно на сређивању грађе и модернизацији ове установе. Осим тога био је академик и масон.⁶³ Чињеница да је научник врхунског ранга био представник Југославије у Лондону свакако је допрносила јачању културних веза. Његов претеча на амбасадорској функцији у Енглеској у току рата био је Јован Јовановић Пижон.

⁶¹*Srpski biografski rečnik*, 6, navedeno delo, 867

⁶²*British-Serbian relations from 18th century to the 21st centuries*, 193.

⁶³*Srpski biografski rečnik*, 2, 592.

Верска сарадња и везе

Англиканска црква је 1917. године штампала молитвеник на 104 стране, који је у Лондону објављен на српском језику и ћирилици. Ово издање ће бити достављено српским војницима на Солунском фронту. Иринеј Ђорђевић као особа црквеног педиграо на највишем положају у англофилским дружио родио се крај Горњег Милановца 1869. године. На Оксфорду је окончао студије и докторирао. Вршио је дужност секретара и председника српског прес бироа у Лондону. Епископ далматински ће постати 1931. године. Учествује у градњи храма Светог Саве у Сплиту. Рат је провео у заробљеништву у Италији. Затим је након више година у Сједињеним Државама поново стигао у Енглеску где ће три године бити предавач на Универзитету у Кембриџу. Иринеј Ђорђевић је умро у Лондону. Тоје било 1952. године.

Спиритуализам је учење да духови покојника теже да комуницирају са живима. Они су по овом схватању напреднији од људи и могу да пруже знање о етици и Богу. У земљама енглеског говорног подручја спритуализам достиже врхунац двадесетих година прошлог века. Један од присталица је био Чедомил Мијатовић српски државник, ерудита и дипломата који је велики део живота провео у Лондону. Мејбл Стобарт иначе суфражеткиња и жена који је била на челу пољске болнице у Србији током Првог светског рата одржала је серију предавања о спритуализму са нагласком на личним искуствима. То је било 1926. године.⁶⁴

Индија је била део Британске империје више од 330 година. Павле Јевтић се родио у Пожаревцу 1896. године. Након што је у Србији завшио богословију примљен је током Првог светског рата на Универзитет у Оксфорду. Тамо је дипломирао са темом о Српској православној цркви у доба турске власти. Потом прелази током двадесетих година на Факултет за оријенталне студије Универзитета у Лондону. Заинтересовао се за хиндуистичку филозофију. Његов докторат ће бити посвећен карми и реинкарнацији у хиндуистичкој религији. Пошто је постао доктор наука вратио се у Београд. Током Другог светског рата био је аташе за штампу при посланству Југославије у Лондону. Павле Јевтић је допринео да се овдашња средина упозна са

⁶⁴Isto, 288.

источњачком мисли. Веровао је да Словени имају помирителску мисију између истока и запада.⁶⁵

Војислав Јањић се родио 1890.године у Краљеву. Матуру у богословији у Београду је завршио са одличним успехом.⁶⁶ Након тога је рукоположен за ђакона. Одлази на студије у Москву и Черновце. У Черновцима је и докторирао. Био је близак пријатељ са девет година старијим Николајем Велимировићем. Почетком рата постаће суплент богословије у Београду. Иако пуковски свештеник бива рањен и одликован за храброст. Касније ће постати аташе у српском посласнтву при Светој столици у Ватикану. Убрзо након тога одлази у Енглеску. Борави у месту Мирфилд у покрајини Јоршир и у Лондону. Као талентован певач држао је концерте црквене музике и издавао музикалије односно књиге са нотама. О његовим концертима писали су енглески музички часописи. На Јањићев предлог биће одржан концент Хора српских богослова 1918. године у катедрали у кварту Лондона Сауфворк. На репертоару је била музика српских композитора. Вратио се на место суплента богословије 1919. године. Убрзо ће добити звање професора. Недуго затим ће се повући са тог посла поставши професор гимназије у Београду. Био је и доцент на Богословском факултету а временом ће ступити на положај министра вера. Јањић ће одиграти значајну улогу у покретању српског теолошког течаја у Енглеској. По његовом мишљењу Енглеска је у највећој мери хришћанска држава на земаљској кугли. Заједно са Николајем Велимировићем доста је утицао на школовање српских теолога у Великој Британији. У Лондону је формирано Енглеско-српско помоћно веће црквених студената. У Оксфорд је стигло око 60 младих људи које је требало обучити веронауци.⁶⁷ Још једно тело које је у Оксфорду настало током Првог светског рата је Комитет за надгледање академског рада и администрацију студија. Именован је већи број српских професора у Енглеској међу којима су били Јањић и Велимировић. Након завршетка течаја многи српски студенти су наставили школовање на Оксфорду. Том приликом је начињена посебна библиотека посвећена верским темама намењена Теолошком факултету у Београду а штампане су и литругијске књиге као британски поклон Српској православој цркви. Николај Велимировић је примљен 1919.

⁶⁵ *Srpski biografski rečnik*, 4, navedeno delo, 343.

⁶⁶ R.Radić, *Vojislav Janić (1890-1944) sveštenik i političar pogled kroz analitički prozor*, Beograd 2018, 27

⁶⁷ *British-Serbian relations from 18th century to the 21st centuies*, navedeno delo, 279.

године код надбискупа од Кентерберија. Тада му је уручен напрсни крст који се носи на грудима. На ланцу су била четири слова с. У том разговору највећи верски ауторитет Англиканске цркве је истакао да су о религијском животу Србије сазнали од Николаја Велимировића док су “српску” уметност упознали преко Ивана Мештровића

Две водеће присталице приближавања англиканске и православне цркве били су Јањић и Велимировић. Овај потоњи је крајем 1919. године чак био примљен и код енглеског краља Џорџа V. Када је држао литургију у катедрали Светог Павла у Лондону његова проповед је била посвећена јединству хришћанских цркава. Придружио му се хор српских теолога са Оксфорда. Одржао је тада на једном лондонском колеџу предавање. По повратку у Југославију Војислав Јанић је много писао о Англиканској цркви. У суперлативима је описао њену организацију, систем образовања као и верски живот. Ништа мање похвално није се изразио ни о британском друштву у целини. Читав низ српских теолога имао је јаке везе са Британцима. Војислав Јанић је исказивао највећи ентузијазам око духовног јединства англиканаца и православаца. Написао је дела “*О англосаксонском хришћанству*” 1919.године. Наредне године из штампе ће изаћи “*Уједињење православне и англиканске цркве*”. Јанић је имао прилично конзервативне ставове прожете политичком идеологијом пре него вером. Позивао се на енглеског мислиоца Џоша Раскина.⁶⁸

⁶⁸ R.Radić, navedeno delo. 114.

Закључак

Било је потребно да прође пуно времена да темељи које је поставио Доситеј Обрадовић још у осамнаестом веку добију над собом чвршћу творевину и јасније обресе. Тек ће ратна разарања и ужаси у значајнијој мери подстаћи веће међусобно интересовање Југословена а као саставног дела новоформиране нације превасходно Срба и Британаца у оба смера. Неочекивана последица интеракције двају народа је верско зближавање православних и англиканских хришћана а у оквиру тога и теолошких учењака. Важна улога Србије у Првом светском рату резултираће појачаним интересовањем британских историчара и политиколога а самом тим и мноштвом научних дела која су из тога произашла. Утисак је да је у прилично неравноправном односу двају земаља ипак пропуштена прилика да се оствари далеко садржајнији и целовитији однос. Кривица је обострана али је свакако већа одговорност на страни велике и моћне силе.

Чињеница да сем малобројих интелектуалаца скоро нико није имао јаснију представу о Британској империји је омогућавала овој држави да односе и схватања овдашњих људи о себи обликује малтене из почетка и без предрасуда. С друге стране будући да ће касније њено унутрашње уређење постати узор многим самим тим је такво расположење могло далеко боље да се искористи за већи продор Британаца на овај простор. У том времену се наслућује појава која је тада у почетној фази. То је нагли продор дуго занемареног енглеског језика без кога је данас живот незамислив. Брачни пар Поповић уз поједине енглеске лекторе заслужан је за потоњу потпуну доминацију англосаксонске културе до које ће доћи у новијим епохама. Интензивирање енглеских активности на простору Југославије превасходно преко деловања Британског савета је дошло прилично касно. Тек након победе Хитлера на изборима и приближавања Другог Светског рата посвећена је већа пажња овим просторима тако да није било довољно времена да се нешто више учини. Низ неуспешних покушаја да се отвори енглеска основна школа су јасан показатељ недовољне посвећености Британаца овим просторима.

Неслога, страначке и дневнополитичке поделе спутавале су активности и умањивале ефикасност англофилских друштава. И поред тога друштва су спровела многе врло разноврсне делатности које су јавни живот у међуратној Југославији учинили знатно садржајнијим. Уз то захваљујући њима у земљу је стигао велики број књига, грамофонских плоча као и различите штампе

што је свакако доприносило бољој културној понуди у земљи. Њихово деловање је у целини гледано бар што се тиче културе и модернизације било корисно. Ипак, најзначајје асоцијације за међусобне односе нису формална удружења англофила већ она иза којих је стајала велика пожртвованост и медицинско знање а која су деловала у најтежим временима. Пример тога су Болнице шкотских жена.

Мали број српских уметника школовао се у Уједињеном Краљевству. Случај сликара Васе Поморишца показује да је британски систем образовања нудио врло широк дијапазон могућности и разноликост образовања тако да је заиста штета што се велика већина оних којих су студирали у иностранству опредељивала за Немачку, Аустрију, Чехословачку или Француску као земље у којима ће стећи диплому. Југословнска средина и културна јавност је дуго била ускраћена за изузетна достигнућа енглеске класичне музике. Коста Манојловић и Милоје Милојевић као енглески ђаци могли су на лицу места да се увере у изузетну вредност многих композиција. Свакако су тиме у одређеном смислу обогатили ову средину. Специфичност Британаца је хумор који се у великој мери разликује од остатка света. Дефинитивно је добра тековина што је све већи број људи у Југославији захваљујући превасходно позоришној уметности и књижевности имао прилике да ужива у необичним комедијама и шалама.

Југославија по свему судећи ни у ком смислу а ни када је реч о уметности није била приоритет за власти у Лондоду. То показује изложба савремене британске уметности коју су приредили а на којој никако нису учествовала најеминентнија имена британског сликарства и вајарства тог доба. Не ваља раздвајати пословни аспект читаве проблематике а који се надовезује на културу и пропаганду. Илустративан пример представља британско власништво у Радио Београду и улога Јулијуса Ханауа који указују на стално преплитање ових трију сфера у британској политици. Радио је у тој ери био најмоћније средство пропаганде. На њега се надовезивала штампа попут листова Сауф слав хералд и Англофил код којих опет економски интереси имају доминантну улогу.

Најважнији сегмент међусобних односа осим медицинске помоћи је свакако школовање бројних студената у Великој Британији. Тиме је остављен трајан печат у животима појединих људи а вероватно и њихових потомака. Личност Драгутина Суботића је што се тога тиче одиграла врло значајну улогу. Показано је са југословенске стране интересовање да се нешто од

британског модела и искустава у образовању и администрацији пренесе и у Југославији. У целини посматрано односи двају земаља у међуратним деценијама уз све неискоришћене потенцијале представљали су значајан напредак у односу на све што је томе претходило.

Извори и литература

Необјављени извори:

Архив Југославије: фонд Посланство Краљевине Југославије у Лондону (344) и фонд Министарство просвете Краљевине Југославије (66)

Објављени извори:

Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji, godišnji izveštaji britanskog poslanstva u Beogradu, I-II*, Beograd 1986.

Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji, godišnji izveštaji britanskog poslanstva u Beogradu*, knj. III, Beograd 1989.

Момир Стојковић, *Балкански уговорни односи 1876-1996. Двострани и вишестрани међународни уговори и други дипломатски акти о државним границама, политичкој и војној сарадњи, верским и етничким мањинама*, knj II, Beograd 1998.

Штампа:

Време, Београд, 1921-1941.

Политика, Београд, 1919 -1941.

The Anglo-Yugoslav review 1936-1939.

Мемоарски извори:

Milan Stojadinović, *Ni rat, ni pakt- Jugoslavija između dva rata*, Buenos Ajres 1963.

Литература:

Bogdan Krizman, *Vanjska politika Jugoslavenske države 1918-1941 Dilpomatsko-historijski pregled*, Zagreb 1975.

Dunja Hercigonja, *Velika Britanija i spoljnopolitički položaj Jugoslavije 1929-1933: Britanska politika prema jugoslovensko-italijanskim sukobima u vreme svetske privredne krize*, Beograd 1987.

Jakob Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934-1941*, Rijeka 1972.

Ranka Gašić, *Beograd u hodu ka Evropi, Kulturni uticaji Britanije i Nemačke na beogradsku elitu 1918-1941*, Beograd 2005.

British-Serbian relations from 18th century to the 21st centuies, pr. S. Marković, Beograd 2018.

Српски биографски речник, 1-7 (А-Пан), Нови Сад 2004.

Научници Србије и стварање југословенске државе 1914-192, Београд 1987.

Војислав Јанић (1890-1944) свештеник и политичар поглед кроз аналитички прозор, Београд 2018.

Веб сајтови:

www.eparhija-dalmatinska.hr

en.wikipedia.org

kostaman.edu.rs

www.libraryofdance.org

